Polderlandschap met windmolen bij Abcoude Willem Roelofs 1870 - 1897

Water en Wieken

Poldermolens in de Bommelerwaard

5 juli 2019

Berco Hoegen

Divisie Beheer en Ontwikkeling

Afdeling Beheer en Planning

Staatsbosbeheer

In 't Gein bij Abcoude Willem Roelofs, 1870 -1897

Willem Roelofs Gezicht nabij Leiden, 1879

De Bommelerwaard – tussen de Voorn en Loevenstein

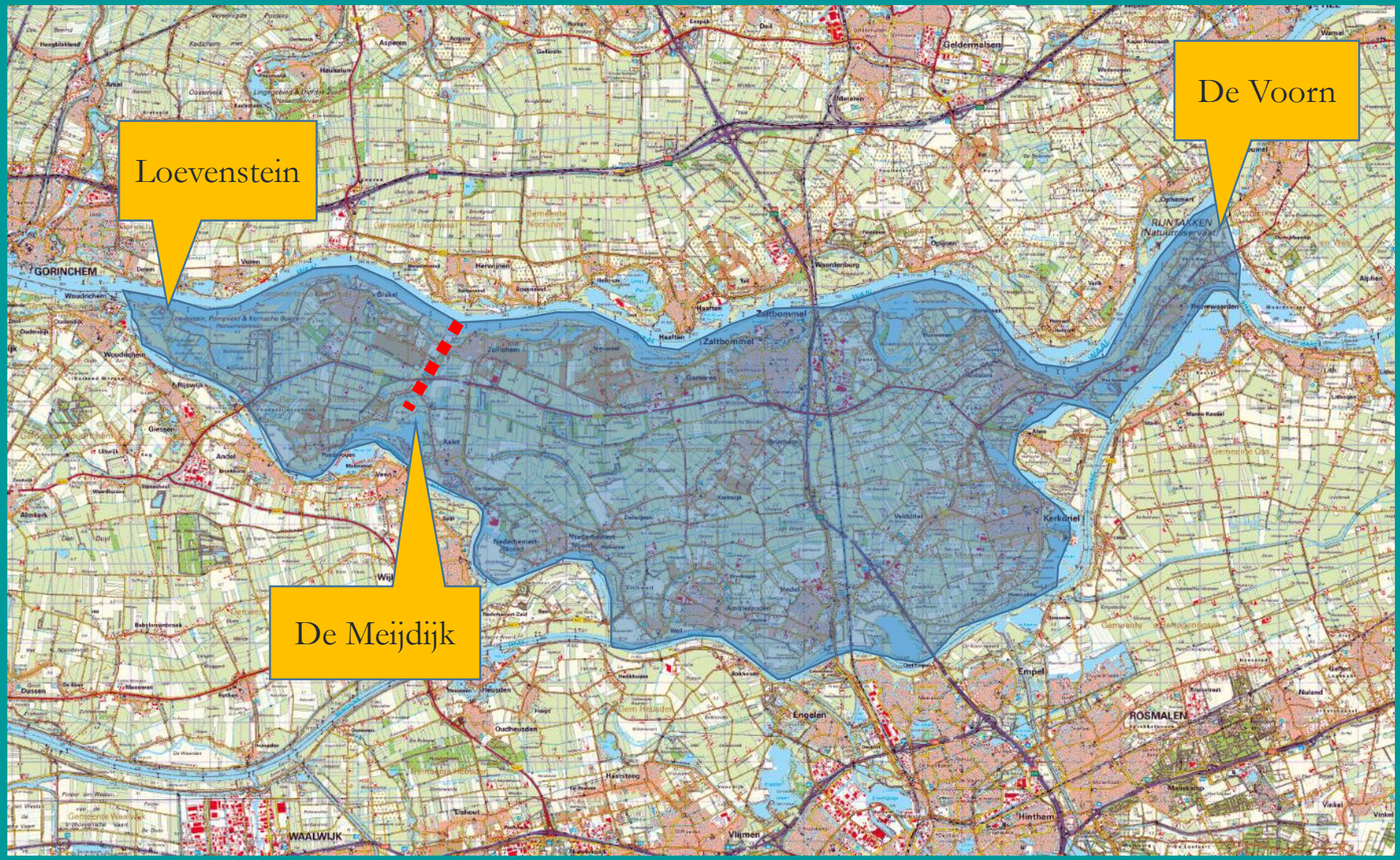

Beheer terreinen Staatsbosbeheer in de Bommelerwaard

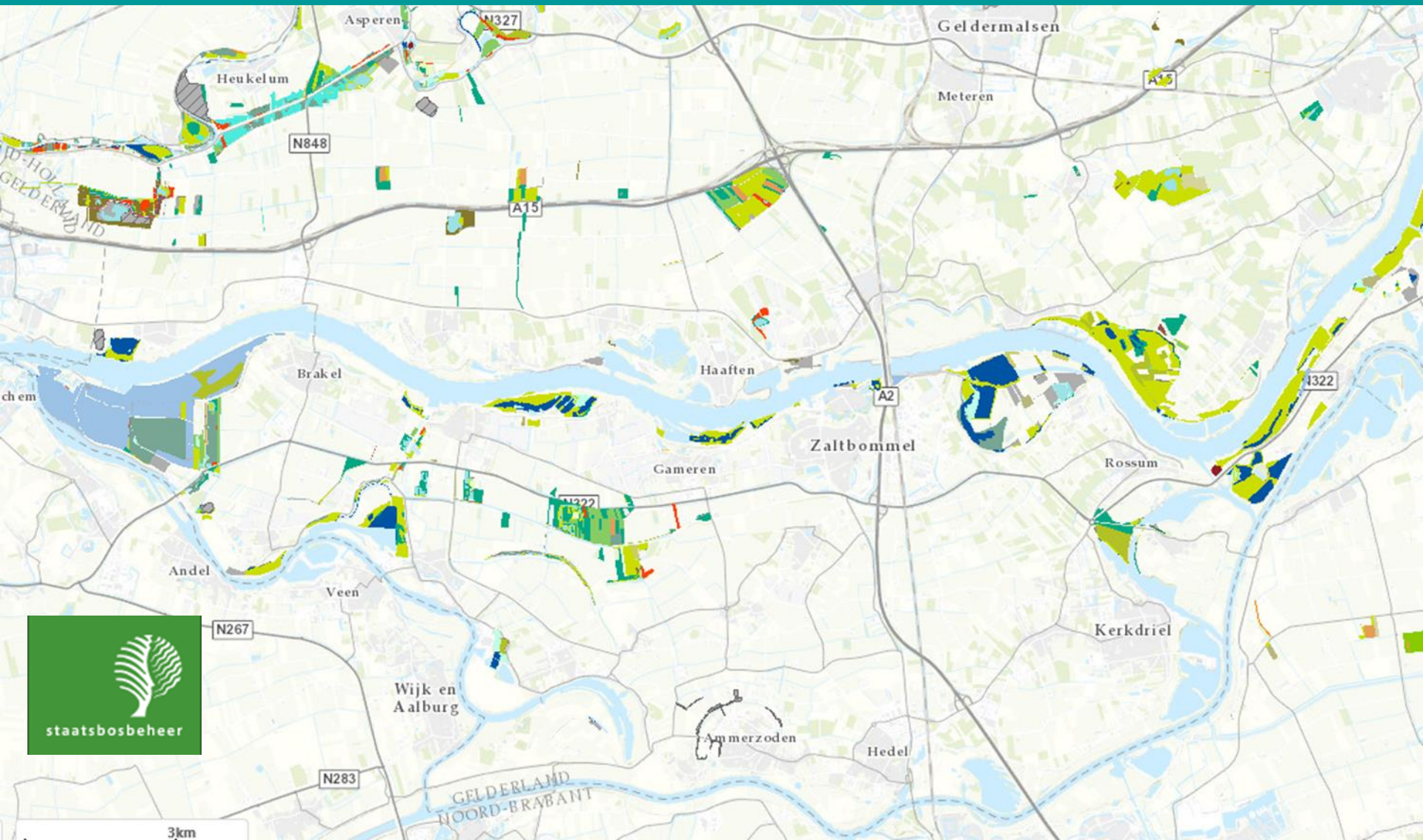

De Boezem van Brakel (rode pijl) en de Drielse Wetering (paarse pijl)

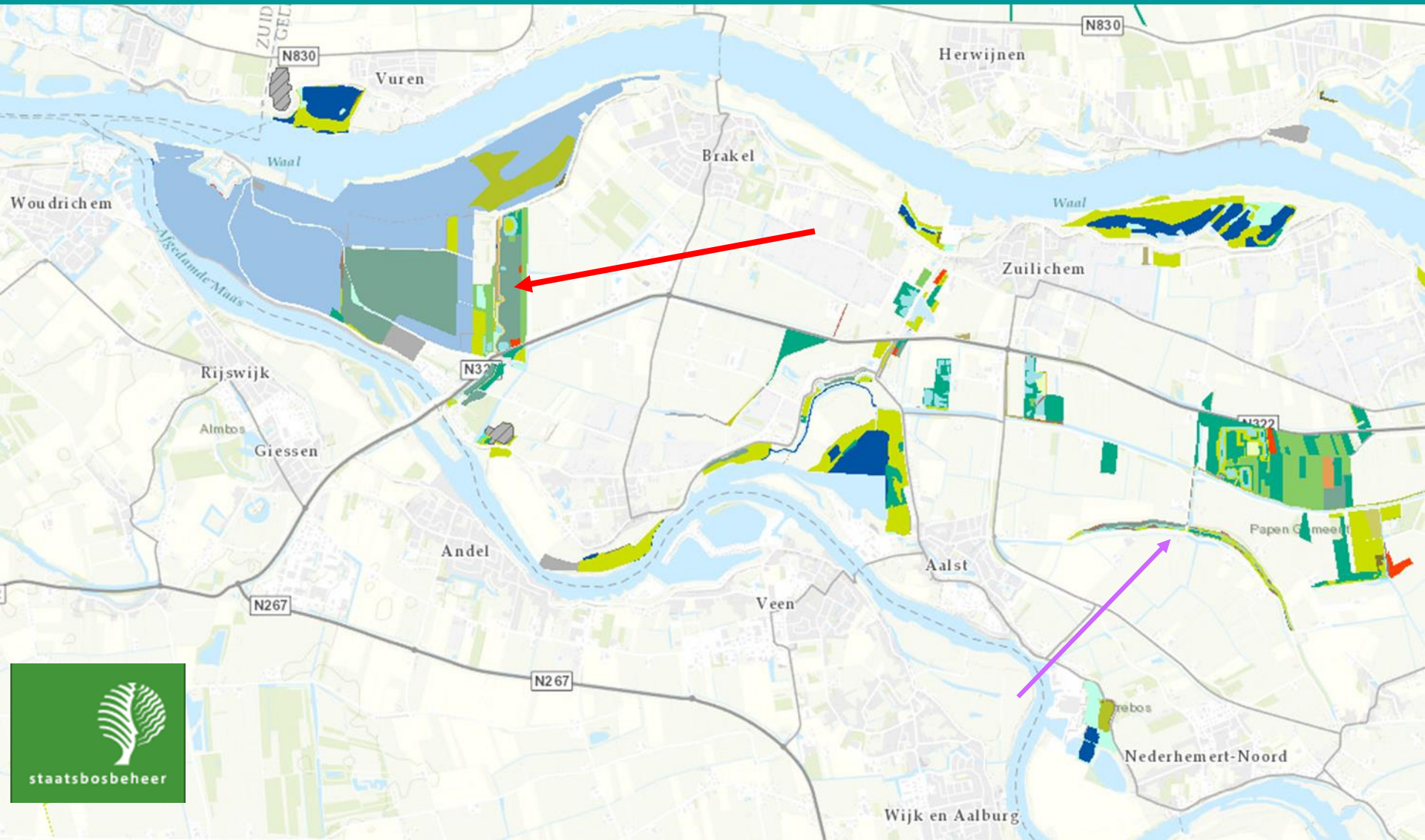

Cornelis Dusart (1660–1704) Village Scene circa 1680 Fine Arts Museums of San Francisco

Overstroming februari 1757

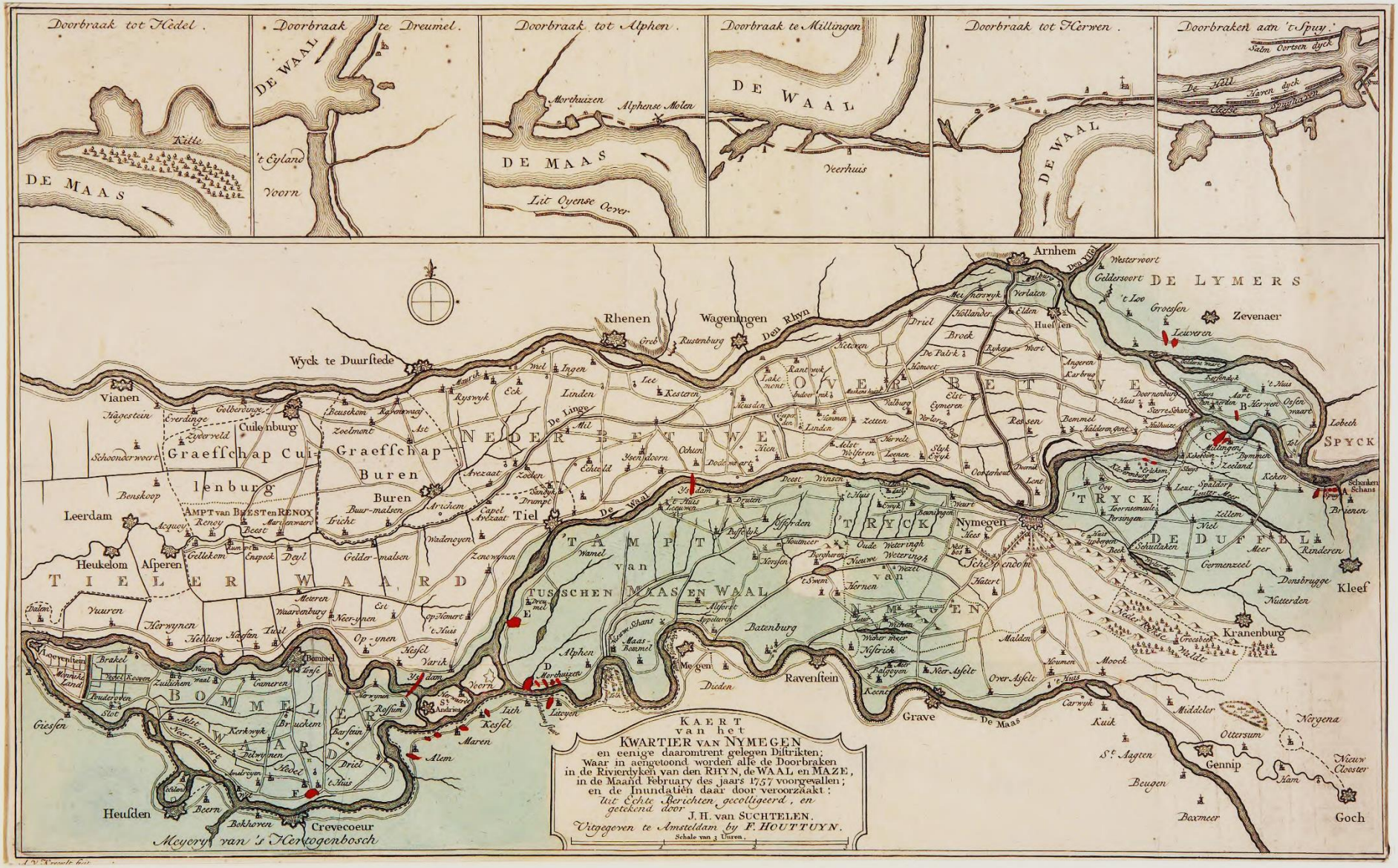
Doorbraak tot Hedel.
Doorbraak te Dreumel.
Doorbraak tot Alphen.
Doorbraak te Millingen
Doorbraak tot Herwen.
Doorbraken aan 't Spuy.
DE MAAS
DE WAAL
Kille
't Eyland
Voorn
Morthuizen
Alphense Molen
Lit Oyense Oever
Veerhuis
Salm Oortsen dyck
De Holl
Haren dyck
Arnhem
Rhenen
Wagenningen
Den Rhyn
Wyck te Duurstede
Zevenaer
DE LYMERS
Westervoort
Geldersoort
't Loo
Groesen
Leuveren
Huessen
Vianen
Hagestein
Everdinge
Zuiderveld
Schoonderwoert
Culenburg
Graeffschap Culenburg
Graeffschap Buren
Buren
Leerdam
AMPT van BEEST en RENOY
Heukelom
Asperen
TIELERWAARD
Tiel
Zoelmont
Zeelmont
Ingen
Linden
Eck
Ryswyk
Lee
Kesteren
De Linge
Echteld
Ysselsdoorn
Ochten
Dodewaert
Arezaat
Zoeken
Drumpt
Capel
Arkaat
Arnhem
Wadeneyen
Zenewynen
Gelder-malsen
Buur-malsen
Tricht
Beusekom
Rijsenmaij
Ast
Mil
Nel
Gelkom
Enspeck
Deyl
Meteren
Waarenburg
Neer-ynen
Op-ynen
Herwynen
Helsur
Nassau
Tuil
Vuuren
Varik
Hesfel
Op Vemert
't Huis
Bommel
Zuilichem
Gameren
Brakel
Wijk
Poederoyen
Slot
Giesen
Kerkwyk
Andreyen
Hedel
Brachem
Barsteen
Rossum
Driel
Heusden
Beem
Bokhoven
Crevecoeur
Meyerij van 's Hertogenbosch
Maas-Bommel
Alphen
Morthuizen
Litteyen
Kesfel
Maren
Alem
Megen
Dieden
Ravenstein
Grave
De Maas
Batenburg
Nymegen
Hees
Scheyendoorn
Hatert
Malden
Moock
Kranenburg
Groesbeek
Middelt
Nijfrick
Over-Asselt
Neer-Asselt
Keent
Carwyk
Kuik
Middeler
Ottersum
Gennip
Ham
Nergena
Nieuw Cloester
Goch
Boxmeer
Beugen
St. Aagten
Kleef
Rinderen
Germenzeel
Donsbrugge
Nutterden
Schenken Schans
Briemen
Lobeth
SPYCK
Zyllingen
Zeeland
Keken
Leut
Spaldorp
Zellem
Niel
Meer
Schuddaken
Persingen
Toernaemuide
Oey
Ijpeyen
Tuck
Ooy
Ewyk
Weurt
Beuningen
Oude Weteringh
Nieuwe Weteringh
Hornen
Horsen
Poppelsik
Elsfreden
Houmeer
Berghorst
Alfortse
Appeltern
Maas-Schans
Wamel
Dreumel
Ewijk
Hees
Hoyen
Ooyen
Wijchen
Weer meer
Palgeyen
Keent
Houmen
Carwyk
Kuik
Middeler
Ottersum
Gennip
Ham
Nergena
Nieuw Cloester
Goch
Boxmeer
Beugen
St. Aagten
Grave
De Maas
Ravenstein
Kranenburg
Kleef
Nymegen
Arnhem
Zevenaer
Rhenen
Wagenningen
Wyck te Duurstede
Tiel
Culenburg
Leerdam
Heusden
Crevecoeur
Goch
Kranenburg
Kleef
Nymegen
Grave
Ravenstein
Batenburg
Megen
Alphen
Maas-Bommel
Bommel
Zuilichem
Varik
Tuil
Op-ynen
Neer-ynen
Meteren
Waarenburg
Herwynen
Helsur
Nassau
Vuuren
Giesen
Kerkwyk
Andreyen
Hedel
Brachem
Barsteen
Rossum
Driel
Heusden
Beem
Bokhoven
Crevecoeur
Meyerij van 's Hertogenbosch
Maren
Alem
Kesfel
Litteyen
Morthuizen
Voorn
Varik
Hesfel
Op Vemert
't Huis
Arkaat
Capel
Drumpt
Zoeken
Wadeneyen
Zenewynen
Gelder-malsen
Buur-malsen
Tricht
Beusekom
Rijsenmaij
Ast
Mil
Nel
Ingen
Linden
Eck
Ryswyk
Lee
Kesteren
De Linge
Echteld
Ysselsdoorn
Ochten
Dodewaert
Arezaat
Zoeken
Drumpt
Capel
Arkaat
Arnhem

Heukelom
Asperen
Gellekom
Enspeck
Deyl
Gelder-malsen
Wadenoyen
T I E L E R W A A R D
Dalem
Vuuren
Herwynen
Meteren
Waardenburg
Neer-ynen
Est
op-Hemert
't Huis
Hellum
Haften
Tuil
Op-ynen
Hesel
Varik
Loevenstein
Brakel
Monnike Land
Vedel
Kooyen
Nieuw-waal
Zuilichem
Bommel
Tonse
Gameren
Ysdam
Voorn
Pouderoyen
Slot
B O M M E L E R W A A R D
Hornynen
Rossum
St. Andries
Giessen
Aelst
Neer-hemert
Kerkwyk
Bruckem
Barstein
Maren
Delwynen
Driel
Alem
Hedel
Amerooyen
't Huis
Wijk
Beern
Heusden
Bokhoven
Crevecoeur
Meyery van 's Hertogenbosch

Uitgave van J. P. Revers.

Lith. v. Emrik & Binger, Haarlem.

GEZICHT UIT DE DOORBRAAK VAN DEN WAALDIJK AAN HET BOVENEIND VAN BRAKEL.

7 Maart 1861

Uitgave van J. P. Revers.

Lith. v. Emrik & Binger, Haarlem.

GEZIGT UIT DE DOORBRAAK VAN DEN WAALDIJK TE ZUILICHEM.

8 Maart 1861.

Uitgave van J.P. Revers. Lith v Emrik & Binger, Haarlem

Dirk van de Weerd, Jan van de Weerd, Cornelis van de Weerd en Evert van Kessel, schippers te Leeuwen, redden zestien menschen van den dood.

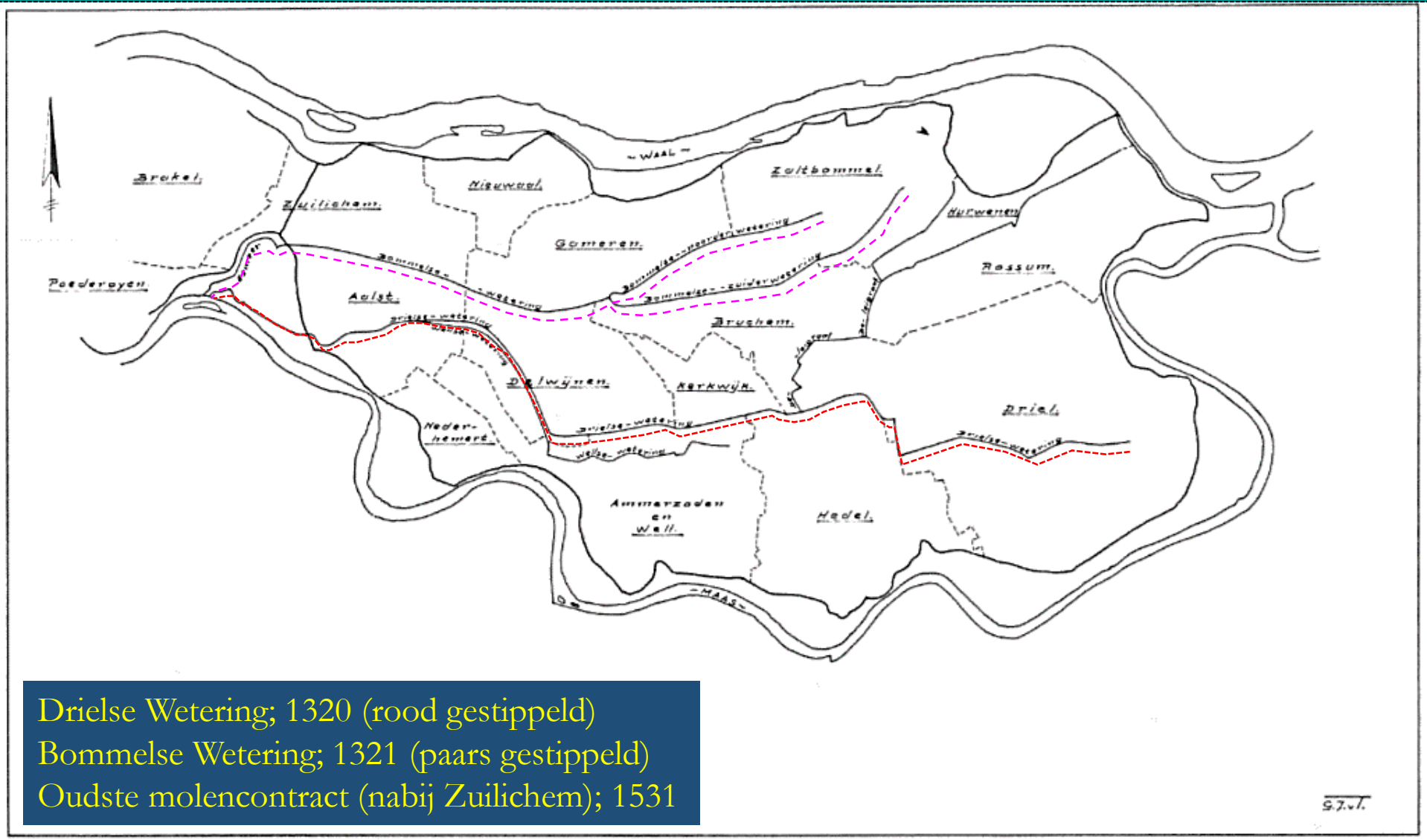

Drielse Wetering; 1320 (rood gestippeld)
Bommelse Wetering; 1321 (paars gestippeld)
Oudste molencontract (nabij Zuilichem); 1531

De Drielse en Bommelse weteringen, tekening G.J. van Tussenbroek, 1977, Polderdistrict Bommelerwaard. In Moorman van Kappen et al., 1977.

Oudste (?!) molencontract 1531

- Beide weteringen waren tbv gemeen gebruik
- Bommel, Gameren, Nieuwaal, Bruchem, Kerkwijk en Delwijnen wilden een molen plaatsen op de 'Zuylichemse afterdijk'
- Zuilichem lag dwars, Aalst later ook; daarom nadere condities:
- Bommel en de vijf dorpen werden verplicht: *oeren achterdijck bynnen den boesem naast die van Aelst gelegen alsoe breet ind soe hoich sullen maicken, dat die van Aelst int maelen dair egeen hynder of schaide aff hebben sullen, ind oick die van Aelst int maelen oeren achterdijck nyet raicken en sullen*
- Molencontract verleend door hertog Karel van Egmond (1492 – 1538)
- Tevens werd door de hertog bepaald: 'dorperen offt ondersaiten' mogen geen molens meer plaatsen zonder toestemming (en dat bracht geld in het laatje van de hertog!)

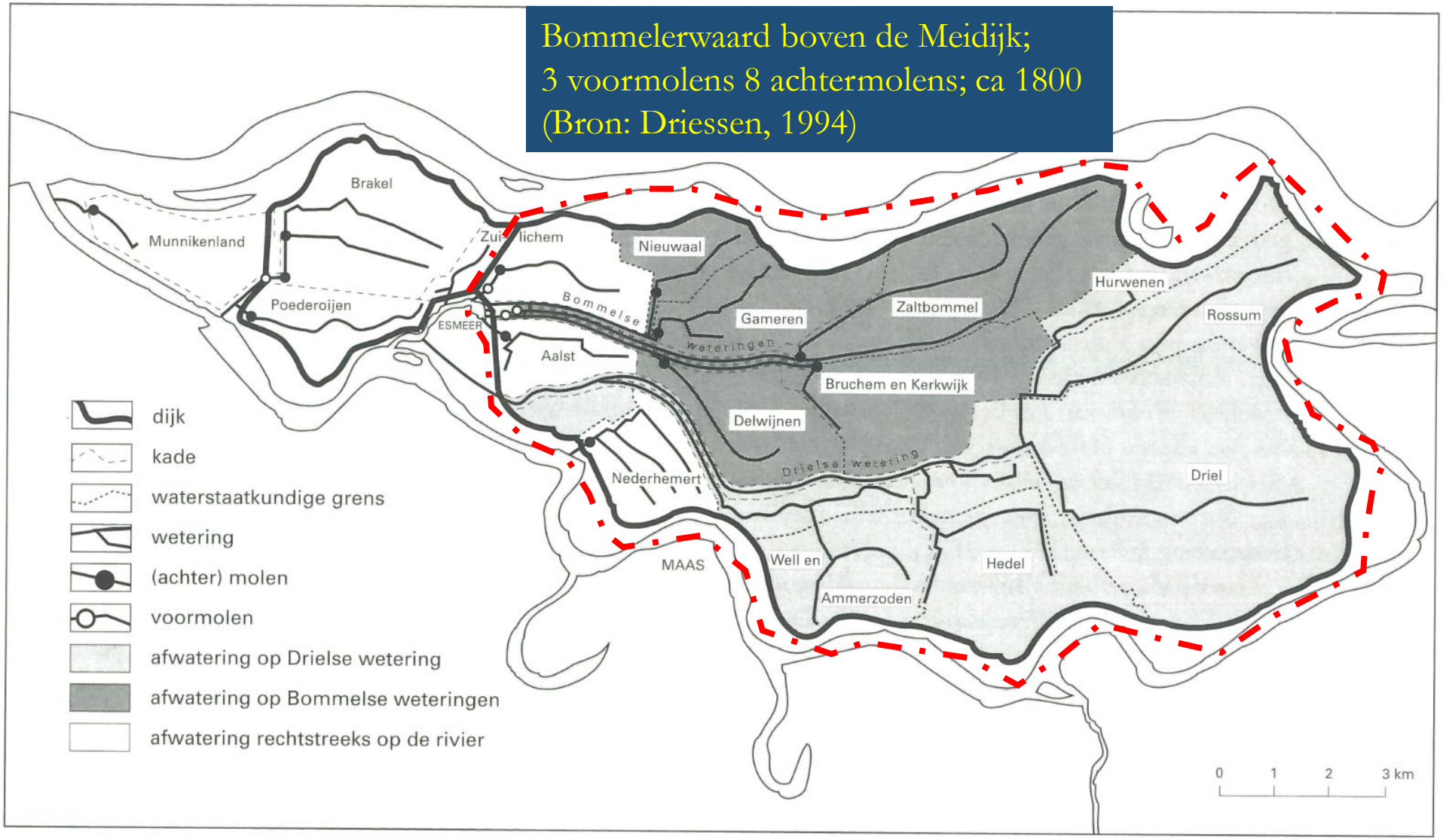

De afwateringseenheden in de Bommelerwaard rond 1800
De twee grootste afwateringseenheden in de Bommelerwaard waren die van de Drielse en Bommelse Weteringen. Daarnaast waren er nog zeven kleine afwateringseenheden. Van oost naar west waren dat de Driedorpenpolder, de Aalster Molenpolder, Zuilichem boven en Zuilichem beneden de Meidijk, Brakel, Poederoyen en Munnikenland. Alleen het gebied van de Drielse Wetering waterde nog zonder hulp van molens af op de Maas.
Bron: Van den Toorn.

Leven met Water - RCE

http://rce.webgispublisher.nl/Viewer.aspx?map=Leven-met-Water

Leven met Water

KAARTLAGEN

Voorgrondlagen

- dijken
- overlaatdijken
- wielen
- molens en gemalen
- droogmakerijen
- inundatiegebieden waterlinies
- Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN2)
- historische kaarten
  - rivierkaarten (vanaf 1830)
  - topografische kaarten (vanaf 1850)
    - topografie rond 1850 (TMK1850)
    - topografie rond 1900 (Bonnebla...
    - topografie rond 1950 (topotijdreis)
  - waterstaatskaarten (vanaf 1865)

Achtergrondlagen

- Topografie
- OpenTopo
- Luchtfoto
- Geen achtergrond

LEGENDA

Hieronder staan de legenda's van de zichtbare kaartlagen.

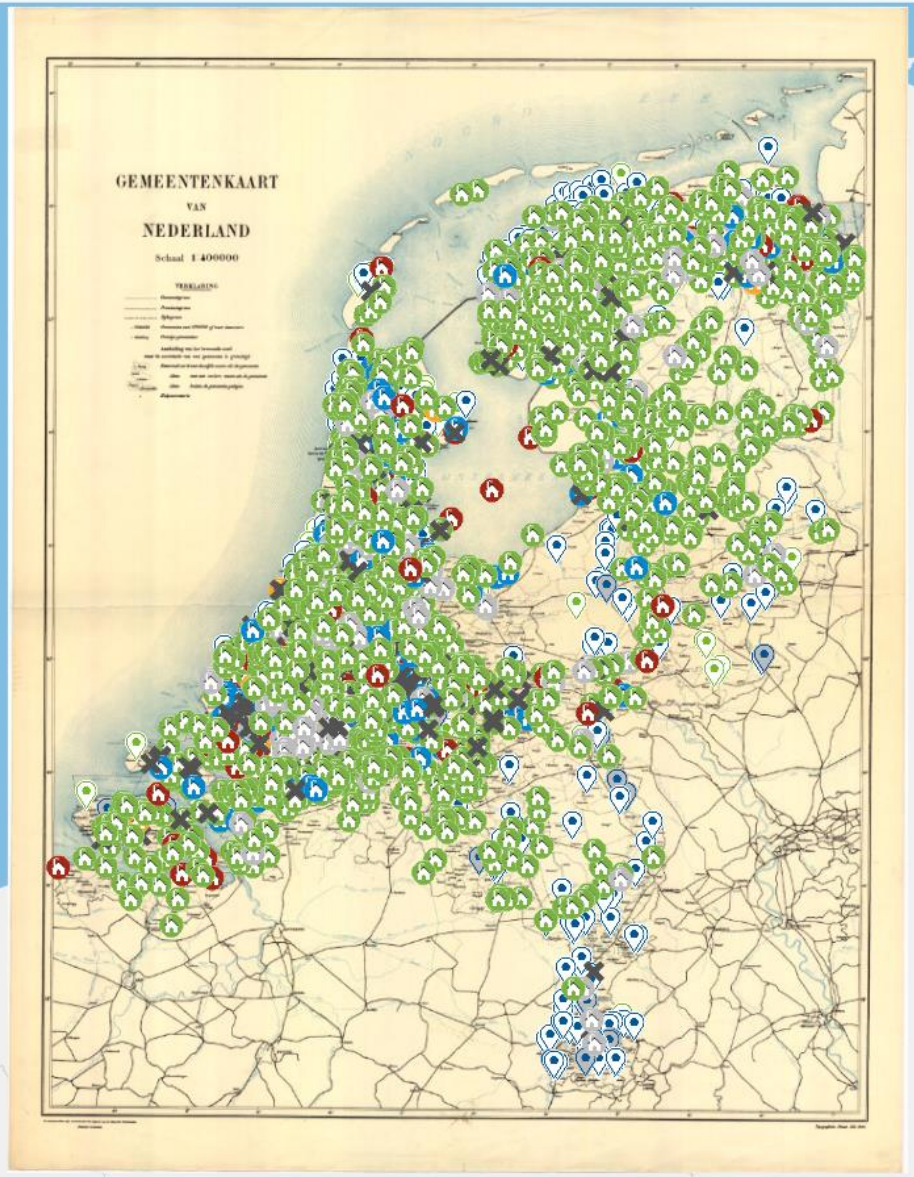

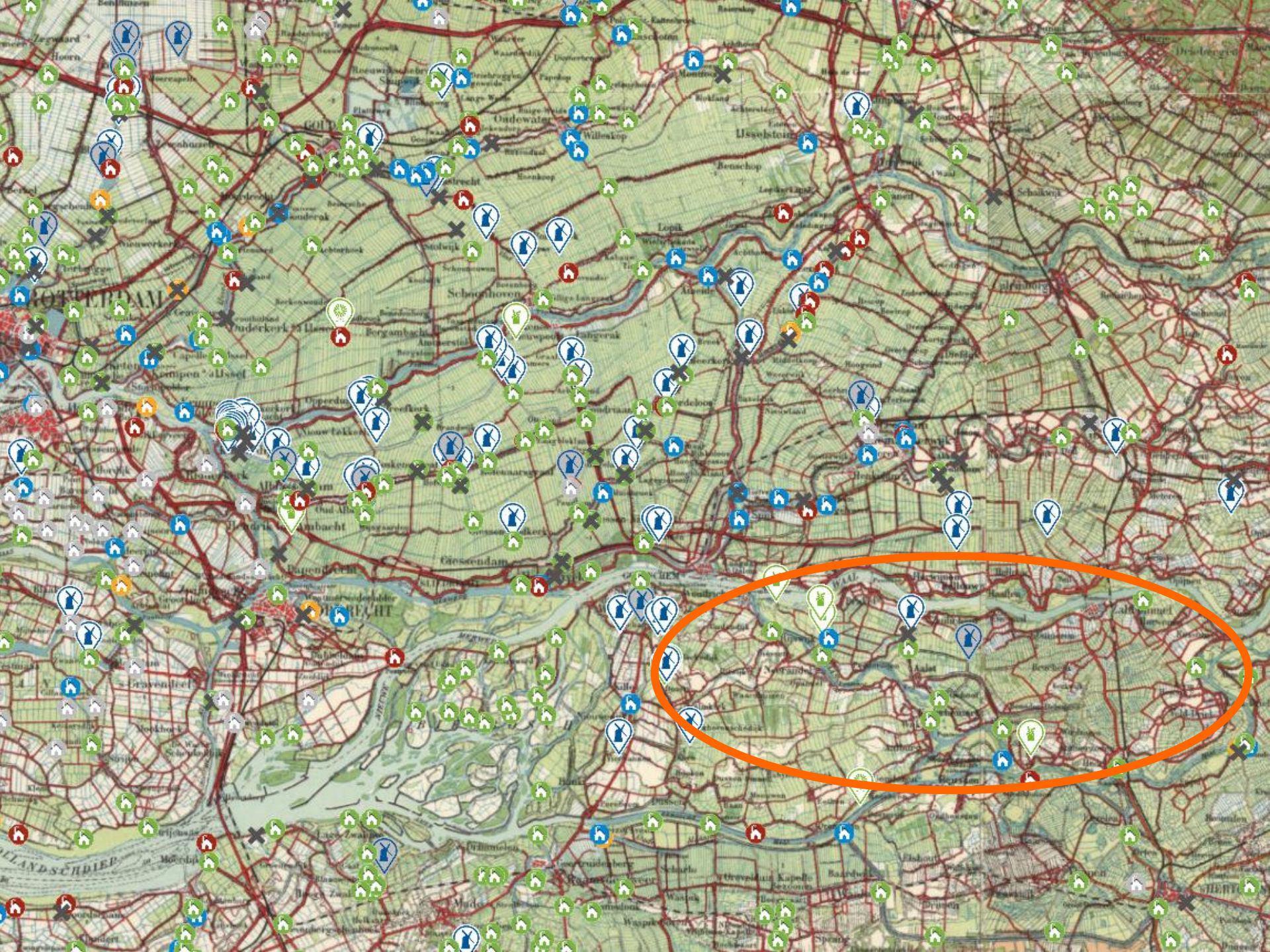
Ouderkerk a/d IJssel
Bergambacht
Schoonhoven
Lopik
Ameide
Vianen
Leerdam
Gorinchem
Giessendam
Papendrecht
Alblasserdam
Hardinxveld
Sliedrecht
Werkendam
Gravenhoek
Hoornaar
Nieuwpoort
Ijsselstein
Schalkwijk
Benschop
Willeskop
Oudewater
Haastrecht
Nieuwerkerk
Streefkerk
Nieuw Lekkerland
Oud Alblas
Ambacht
Langerak
Meerkerk
Zederik
Vijfhuizen
Hillegersberg
Schiebroek
Overschie
Rotterdam
Ridderkerk
Zwijndrecht
Dordrecht
Mijdrecht
Waspik
Sprang
Dreischor
Zierikzee
Ouwerkerk
Bruinisse
Oude Tonge
Middelharnis
Goudriaan
Stellendam
Hellevoetsluis
Brielle
Spijkenisse
Maasland
Maassluis
Vlaardingen
Schiedam
Delft
Leiden
Gouda
Woerden
Utrecht
Amersfoort
Zeist
Houten
Culemborg
Tiel
Zaltbommel
Geldermalsen
Beesd
Lexmond
Vianen
Nieuwegein
Maarssen
Breukelen
Nieuwer Ter Aa
Zegveld
Boskoop
Alphen a/d Rijn
Leiderdorp
Voorschoten
Wassenaar
Scheveningen
Den Haag
Naaldwijk
Monster
Poeldijk
Maasdijk
Honselersdijk
Westerlee
Ter Heijde
Kethel
Schipluiden
Maasdijk
Hoogvliet
Spijkenisse
Oostvoorne
Rockanje
Hellevoetsluis
Brielle

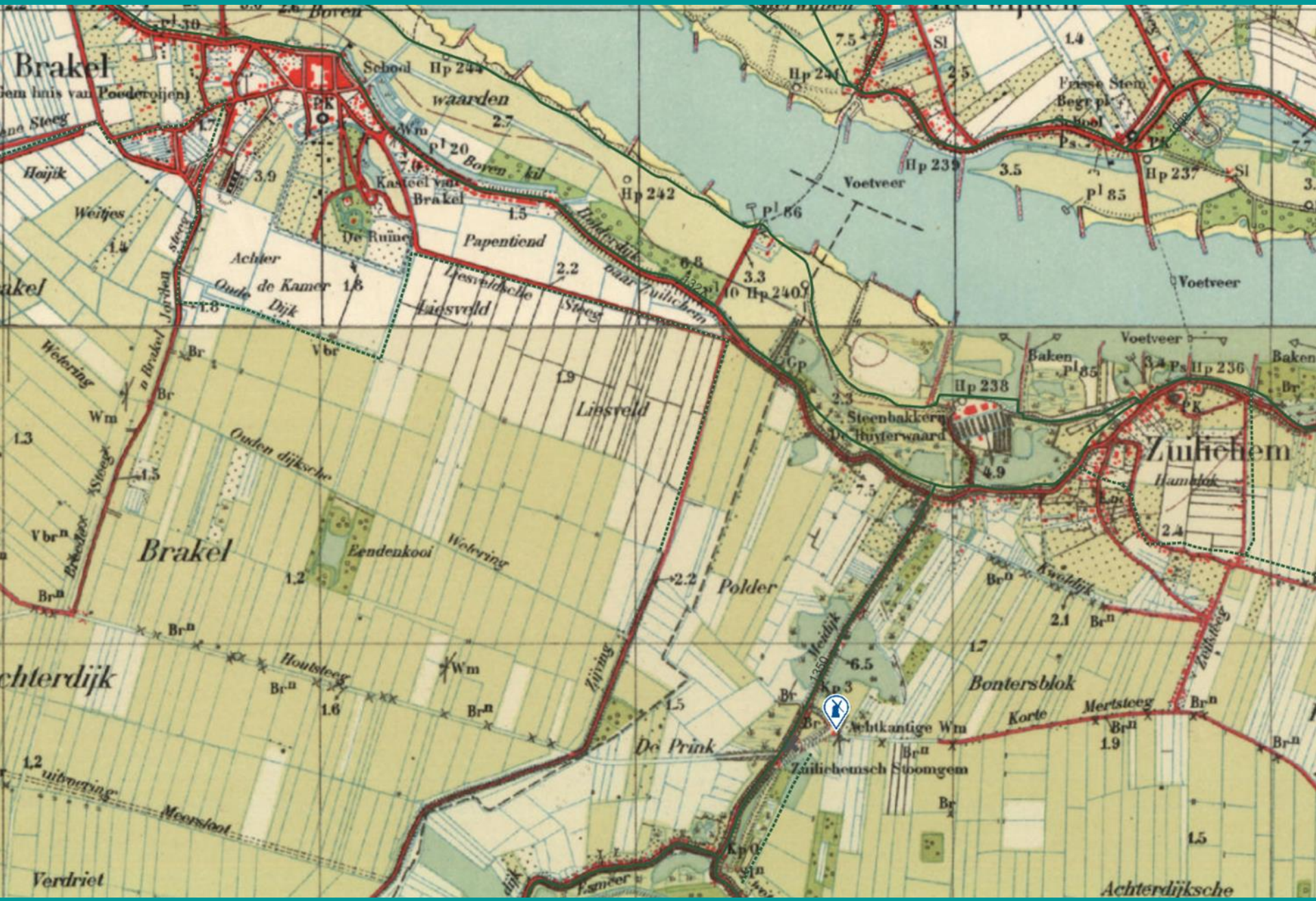
Brakel
School
Hp 244
waarden
Boven kil
Kasteel van Brakel
De Ruïne
Papentiend
Achter de Kamer
Oude Dijk
Weitjes
Heijjik
Hp 242
Hp 241
Hp 239
Hp 237
Hp 240
Hp 238
Hp 236
Voetveer
Fresse Stem
Baken
Steenbakkerij De Huyterwaard
Zuilichem
Hamblok
Lindsveld
Ouden dijksche
Eendenkooi
Wetering
Polder
Meerdijk
Zijving
Kwaldijk
Zuilichemsch Stoomgem
Achtkantige Wm
Bontersblok
Korte
Mertsteeg
Zuilichemsche Steeg
Houtsteeg
De Prink
Meersloot
Verdriet
Achterdijksche

Otto Brinkkemper - RCE

Relict Drielse Wetering – Leven met Water RCE

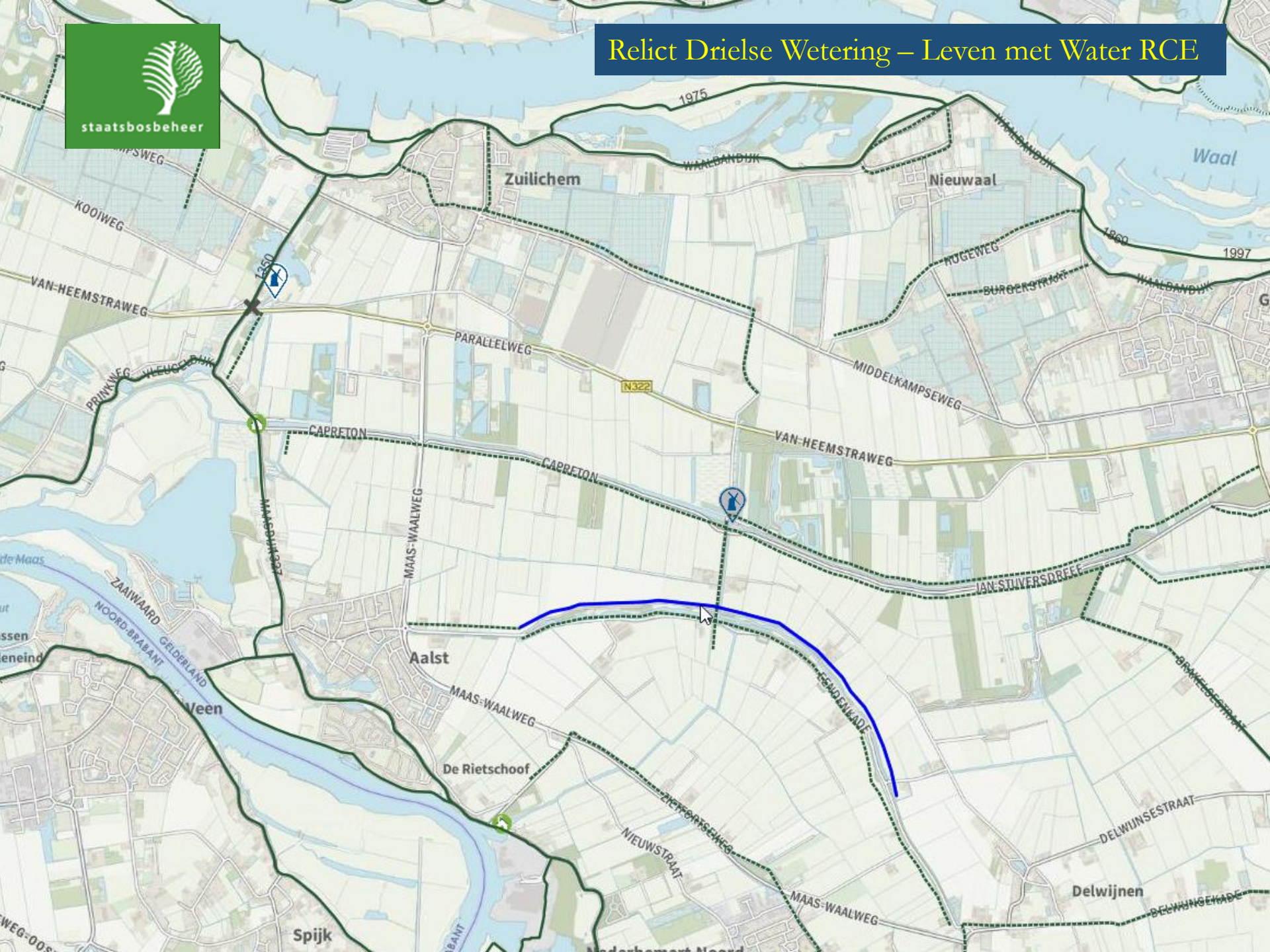

De mening van Waldorf & Statler over

Leven met Water

https://www.youtube.com/watch?v=4LU4BBVAVZk

Bommelerwaard beneden de Meijdijk; 1 voormolen en 3 achtermolens (ca 1800)

Munnikenland 1 (achter)molen (Bron: Driessen, 1994)

Boezem van Brakel; 1905, met rechts de Meijdijk

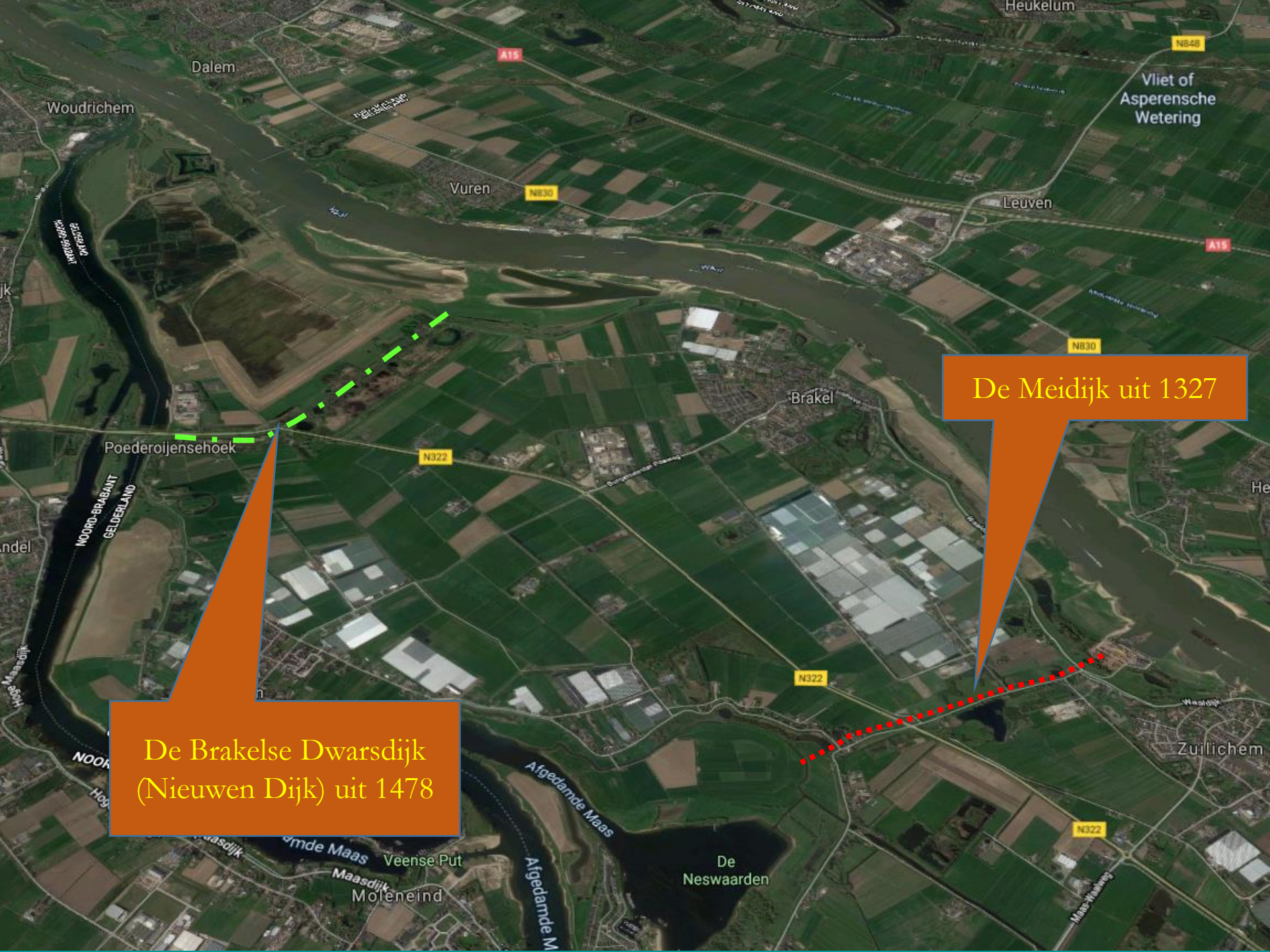
De Meidijk uit 1327
De Brakelse Dwarsdijk (Nieuwen Dijk) uit 1478
Heukelum
Dalem
Woudrichem
Vliet of Asperensche Wetering
Vuren
Leuven
Brakel
Poederoijensehoek
NOORD-BRABANT
GELDERLAND
Afgedamde Maas
Veense Put
Maasdijk
Moleneind
De Neswaarden
Zuilichem
A15
N830
N322
N848

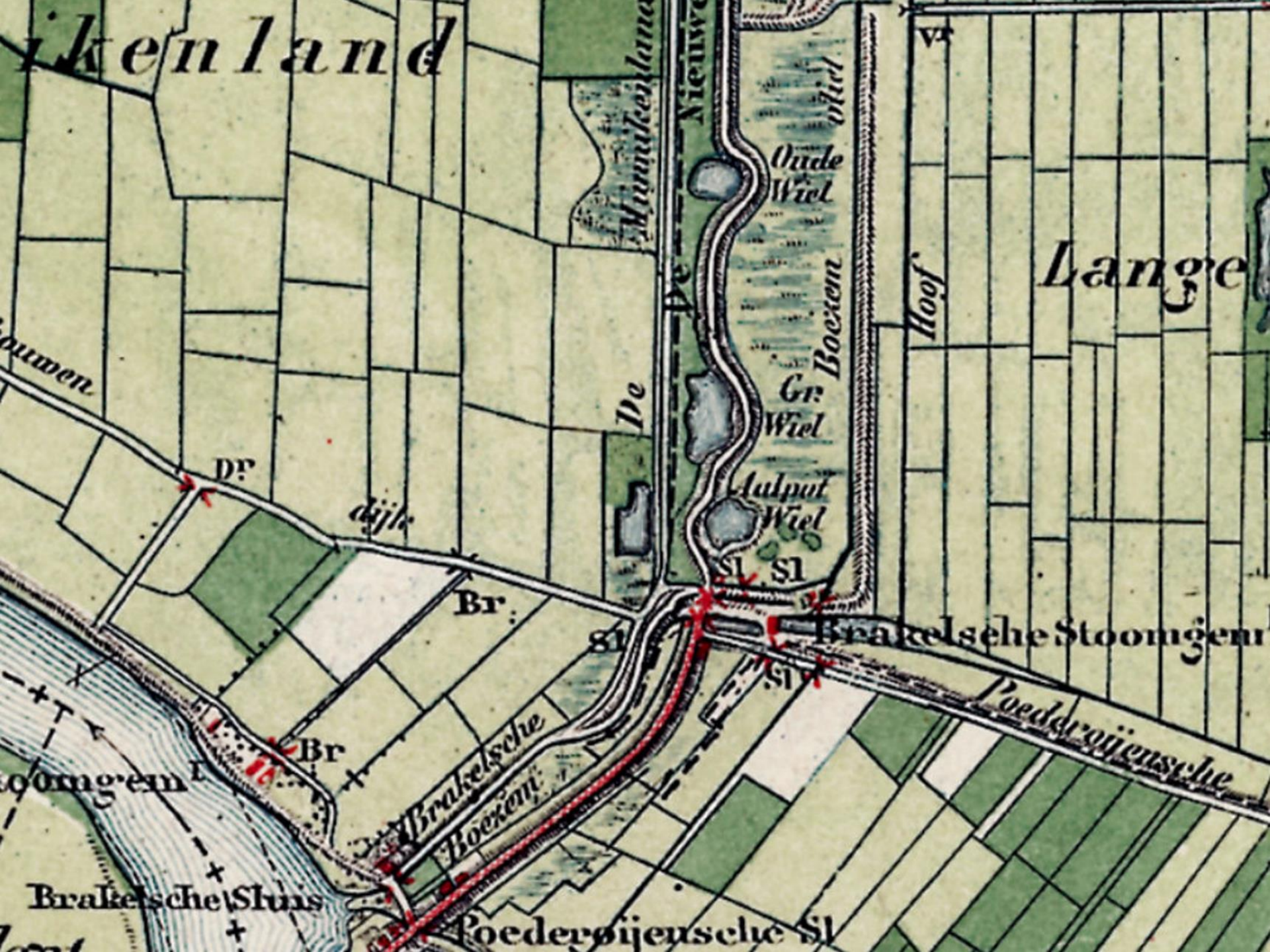
ikenland
Nieuwe
Oude Wiel
Boezem
Gr. Wiel
Aalpot Wiel
De
Lange
hoof
Dr
dijk
Br
Sl
Brakelsche Stoomgem
Poederoijensche
Brakelsche Boezem
Brakelsche Sluis
Poederoijensche Sl

De Batterij onder Brakel, 10 juni 2005. Foto: Berco Hoegen

De Boezem van Brakel, in zuid-westelijke richting, 10 juni 2005. Foto: Berco Hoegen

De Boezem van Brakel, vanaf de Nieuwen Dijk in oostelijke richting, 10 juni 2005.
Foto: Berco Hoegen

Dijkbeheer in de polder Brakel

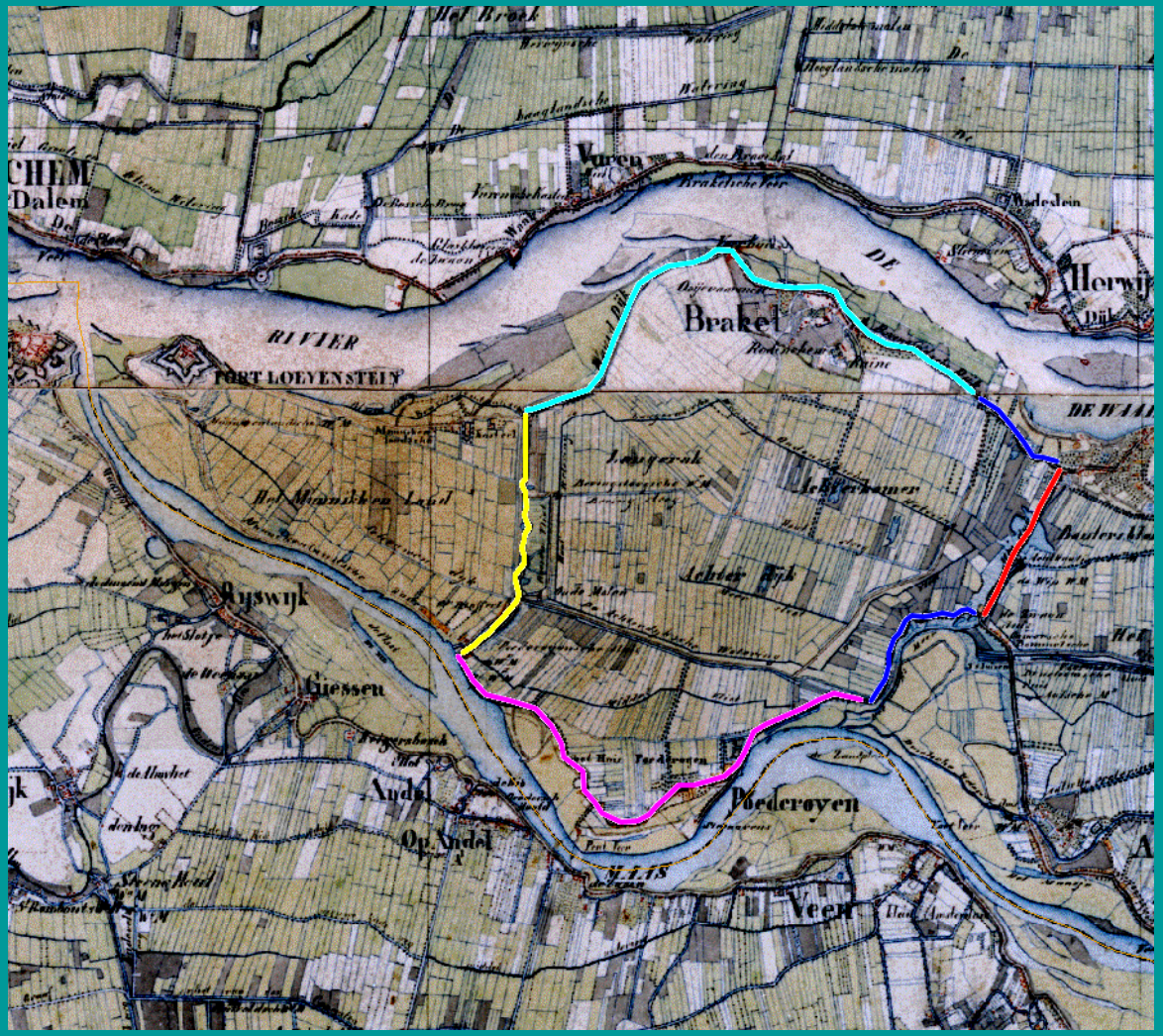

- Rood; president en gecommitteerden tot de Meidijk
- Blauw; hoge dijkstoel van de Bommelerwaard
- Lichtblauw; dijkstoel van Brakel
- Paars; dijkstoel van Poederoijen
- Geel; schout en buurmeesters van Brakel, namens de geërfden van Brakel

Aanleg

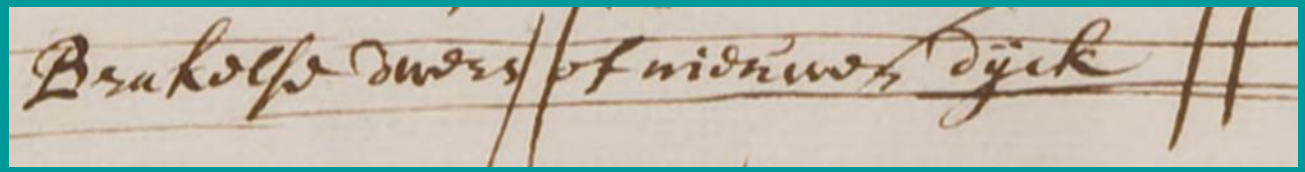

1478

- *een dijckasie streckende vanden Werdijk inden gerichte van Brakel door dat gericht van Poederoijen tot den Poederoijensche dijck tot bij der sluijsen van Poederoijen opte Mase;*
- *dat is te weten dat erff daar dese voorsz. Dijck op leet effen breet wesen sal ende coopen omden minste penninck tot heemraden schierings;*
- *ende die penn(ingen) met malkanderen te betalen ende den dijck op te maken ende te halden mergen mergentaels gelijck dat gelegen is inden gerichte van Brakel ende in den gerichte van Poederoijen;*
- *ende mede dat die sluijse uijt weteren sal*

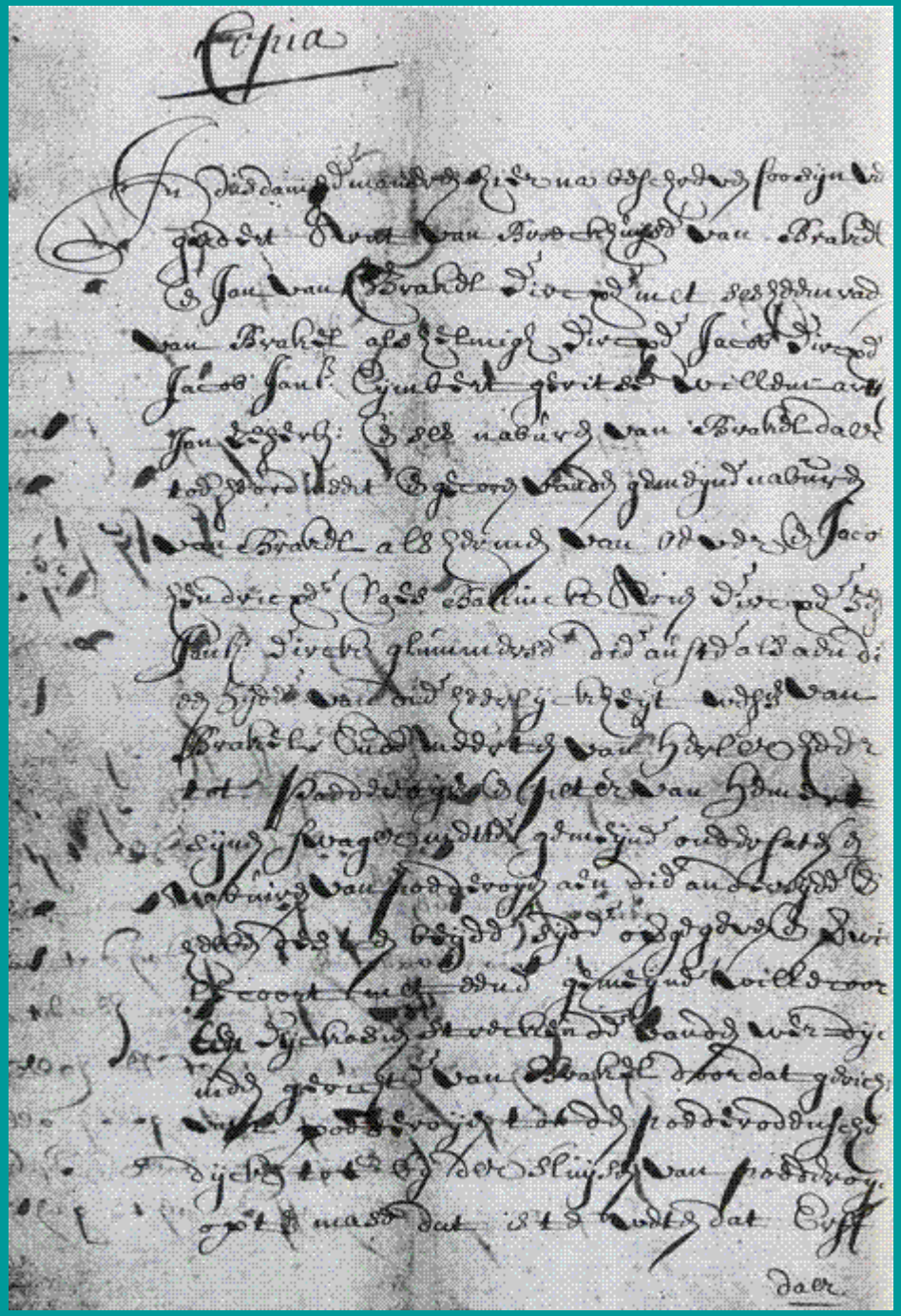

3052-744 Contract tussen Brakel en Poederoijen, wegens het leggen van een dwarsdijk, 1478 (de Nieuwendijk), 17e en 19e eeuwse afschriften RAR Tiel (in het Gelders Archief bevindt zich ook een afschrift).

Contract tussen Brakel en Poederoijen, wegens het leggen van een dwarsdijk, 1478

- Samen een dijk aan te leggen van de 'Werdijk' (Waarddijk) tot de sluis waardoor het water van Poederoijen loost op de Maas;
- De heemraden zullen zo goedkoop mogelijk de grond verwerven waarop de dijk wordt aangelegd; deze strook grond zal overal even breed moeten zijn;
- De kosten van aanleg en onderhoud van de dijk zullen 'mergen mergentaels gelijck' worden omgeslagen over alle gronden onder Brakel en Poederoijen, wat wil zeggen dat wegens elke morgen grond een gelijk bedrag opgebracht moet worden;
- Deze bepaling is niet erg duidelijk; waarschijnlijk wordt bedoeld dat de aanleg van de dijk de waterlozing (van Poederoijen?) door de sluis niet mag belemmeren.
- Geen wóórd over molens!

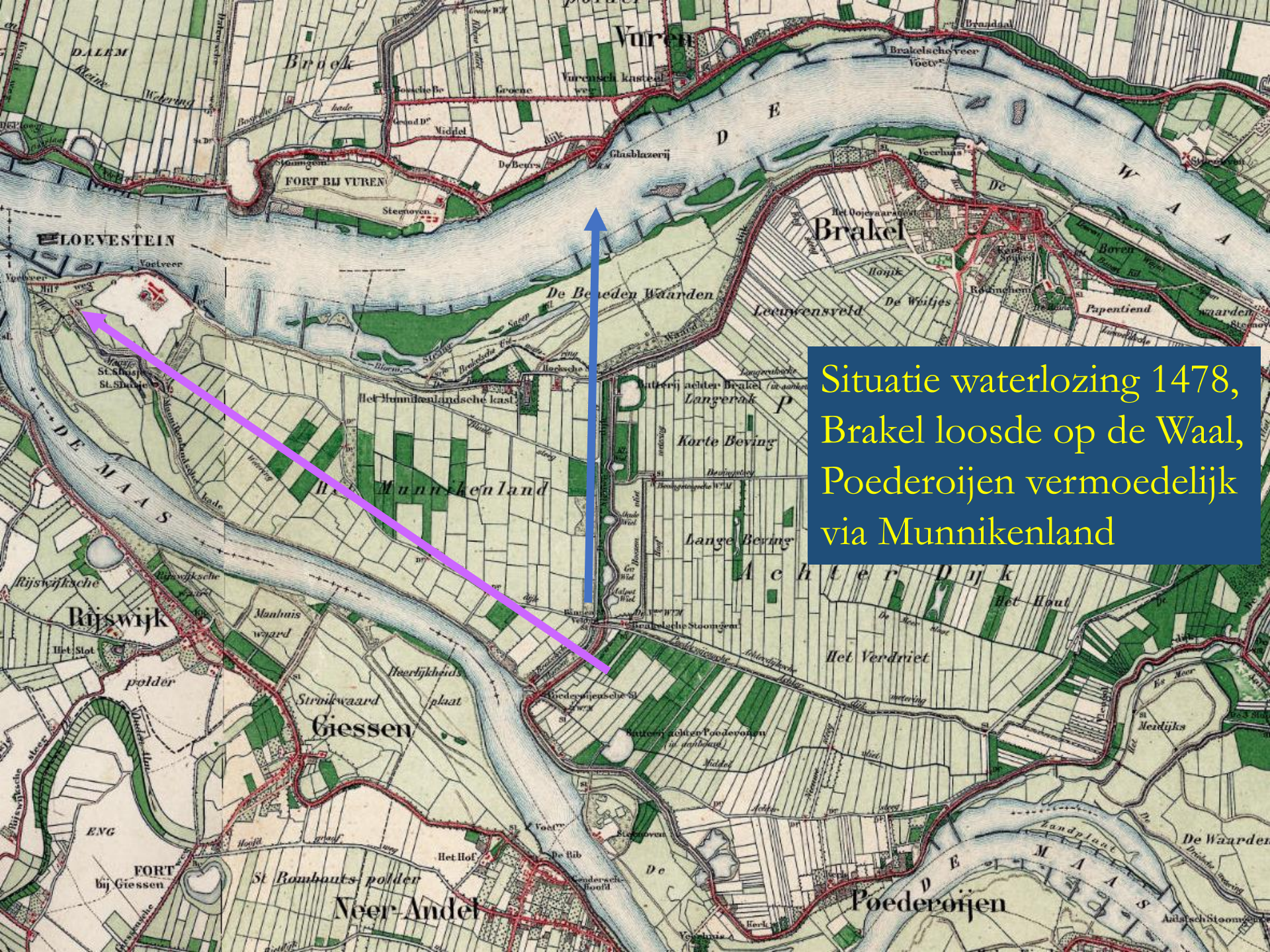
Situatie waterlozing 1478,
Brakel loosde op de Waal,
Poederoijen vermoedelijk
via Munnikenland
Vuren
Brakel
Munnikenland
Rijswijk
Giessen
Neer-Andel
Poederoijen
FORT BIJ VUREN
FORT bij Giessen
ELOEVESTEIN
De Waal
De Maas
Achterdijk
Het Verdriet
Het Hout
De Beneden Waarden
Leeuwensveld
Korte Bering
Lange Bering
Langerak
Strijkwaard
Heerlijkheids plaat
St Rombouts polder
Meidijks
De Waarden

Munnikenlandse waterlozingscontract 1566

- Brakel kreeg het recht toegekend een “uytganck ende waterlosinge” tot in de Maas te hebben door de heerlijkheid Monnikenland heen, tegen betaling van 650 Brabante guldens en een jaarlijkse pachtsom van 33 Brabantse guldens
- Eén beding is opmerkelijk en had betrekking op eventuele molens en andere instrumenten die de waterlozing zouden kunnen vergemakkelijken

Fragment van het Munnikenlandse waterlozingscontract

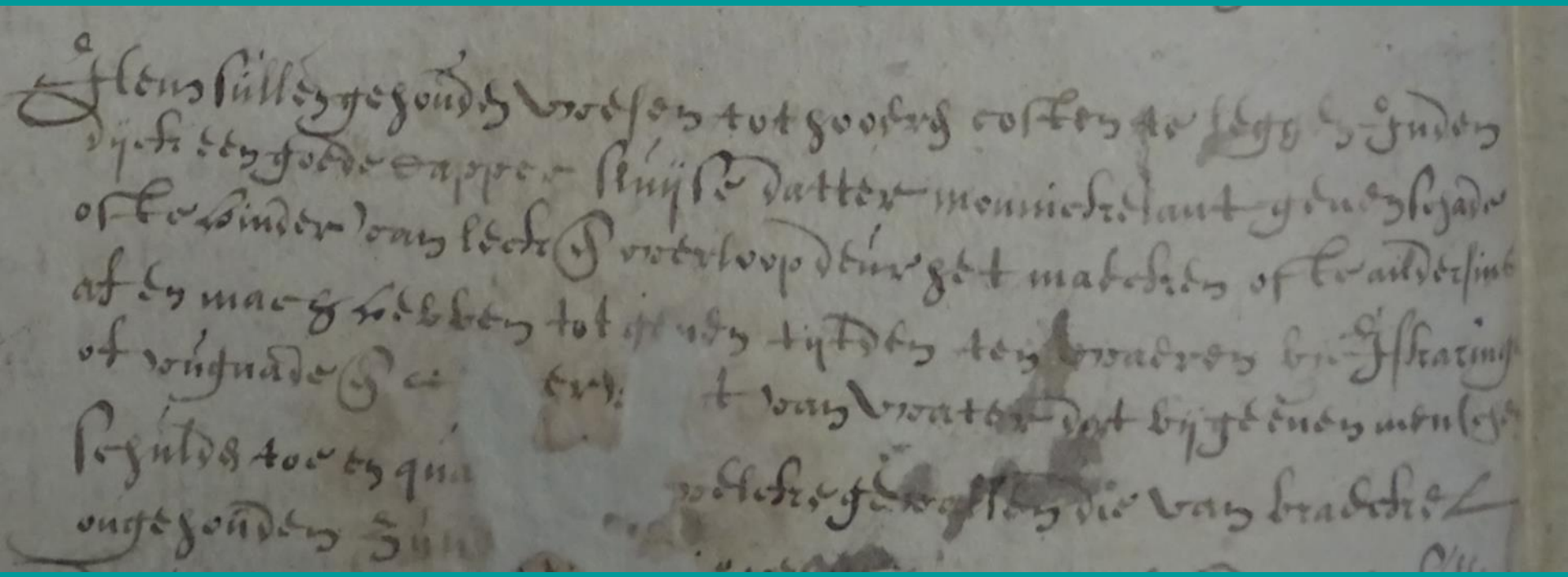

Item sullen gehouden wesen tot hooeren coste te leggen inden Dijck een goede dapper sluijse datter Monnickelant genen schade ofte hinder van leck ende overloop deur het maecken ofte andersins af en mach...

Transcriptie Regionaal Archief Rivierenland, 10 april 2019

Situatie waterlozing 1566, omkering van Waal naar Maas
Vuren
Brakel
De Beneden Waarden
Leeuwensveld
Korte Bering
Lange Bering
Achter Dijk
Het Munnikenland
Rijswijk
Giessen
Neer-Andel
Poederoijen
FORT BIJ VUREN
LOEVESTEIN
De Maas
De Waal

Gelders Archief 5063-1616-9-0001 Chaarte van het Monnickenlandt, gelege[n]...., juli] 1633
D. Schillinck, 1602 ; gekopieerd door N. [van] Geelkerck[en]

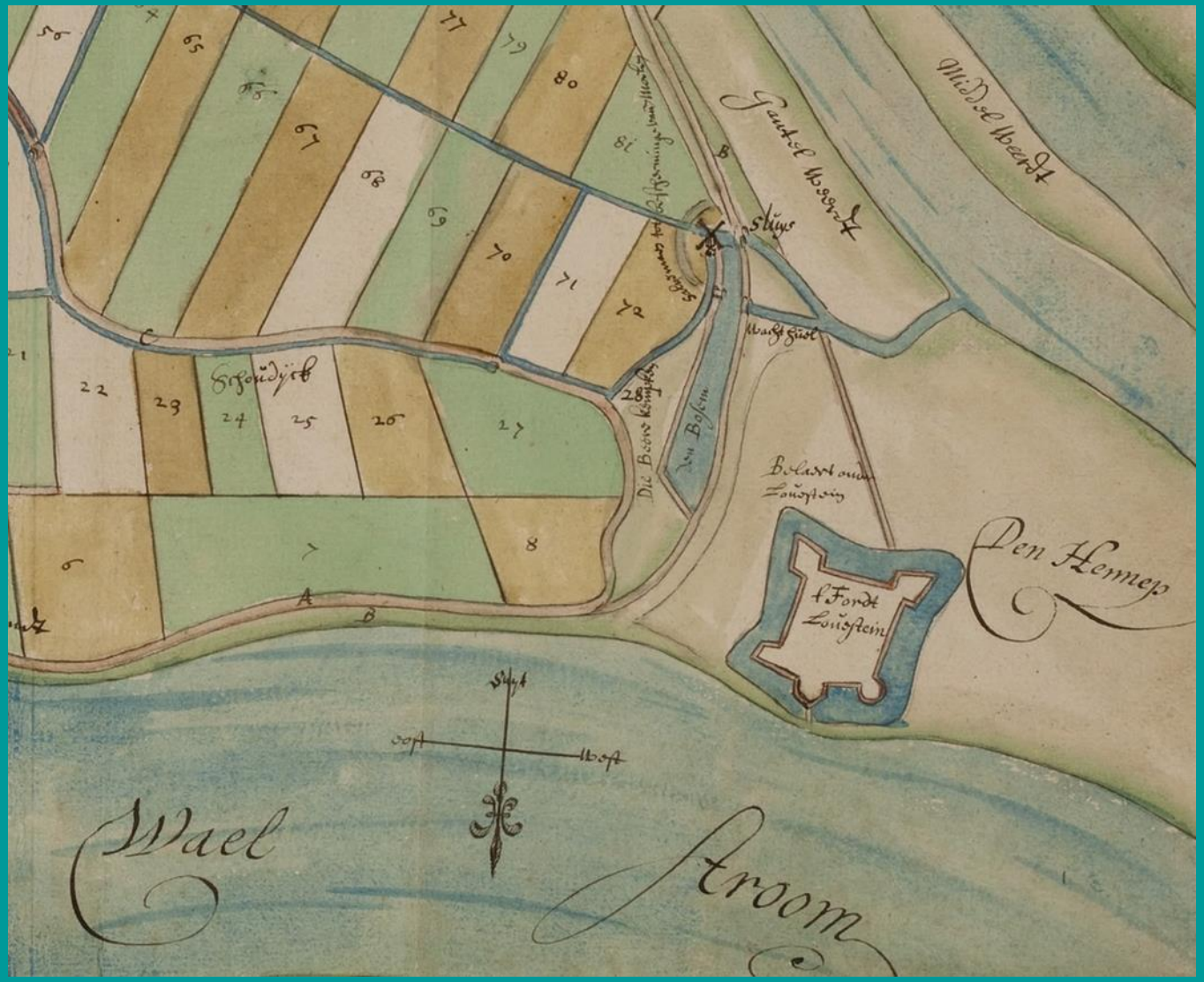
Schouwdijck
Fort Louisstein
Den Hemep
Wael
Stroom
Sluys
Middelwerck
Zuid
Oost
West

Gelders Archief
5396-1658-41
Het monnikenland,
[1658]

Gelders Archief 6600-1746-8-0001 [De polder van Brakel en het Munnikenland], 19 november 1744
A. Leempoel 19 mei 1740 ; gekopieerd door Gijsbert Verbeek

De Maase.
Het Monneke Land.
Sweer groene velt
Schydingen tusschen Brakel en Pederoyen
Monnekenlandse Straate

De
Sweer groene velt
Schydingen tusschen Brakel en Paederoyen

Aanbesteding achtkante molen 1738

Rijksarchief in Gelderland Archiefblok 379 fam. Van Dam van Brakel inv. nr. 705

Junij 15

aen felicx de Klopper Courantier tot Leijden gesz: om den dach van de besteedin vande waeter molen in de Courant te stellen soo hij gedaen heeft de coste van inde courant te stellen is mijn door de maen meester betaelt dus hier voor memorij

Julij 2 „

op de aenbesteding vande molen present geweest, en is aan

genomen door den metselaers Baes pieter roomer voor /. 8969-:-

aen roomer met zijn voor stel, gecort voor de sijle die door het Dorp betaelt en verrekent zijn, dús aff - 104-:-

op voorsz: 2 Julij K: v: Eeten [K: v: Eet] ten huijse vande schout

K: v: Daele getracteert met 2 flesse wijn daer voor betaelt - 16 –

Jacob Buijs landbode voor Schout en Buurmeester Brakel

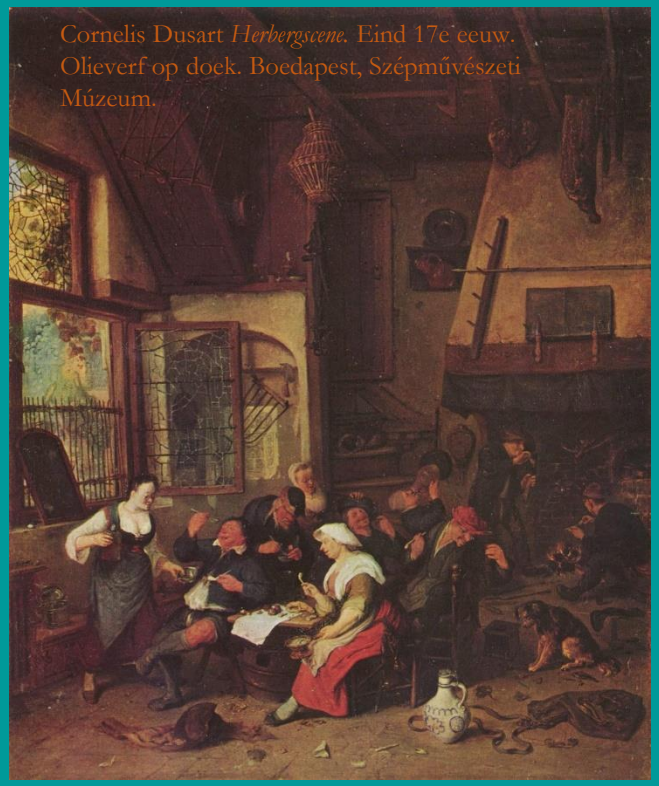

Cornelis Dusart *Herbergscene.* Eind 17e eeuw. Olieverf op doek. Boedapest, Szépművészeti Múzeum.

RAR Tiel: Kaart van Het Gehele Monnikeland, Binnen en Buiten de kade of dijk gelegen.
M. de Jongh 1792, gekopieerd te Zuilichem januari 1843. - schaal ca. 1:2400. - 1 kaart : handschrift op papier, gekleurd ; ca.93,5 x 157 cm. + lijst van eigenaren en de grootte van de percelen.

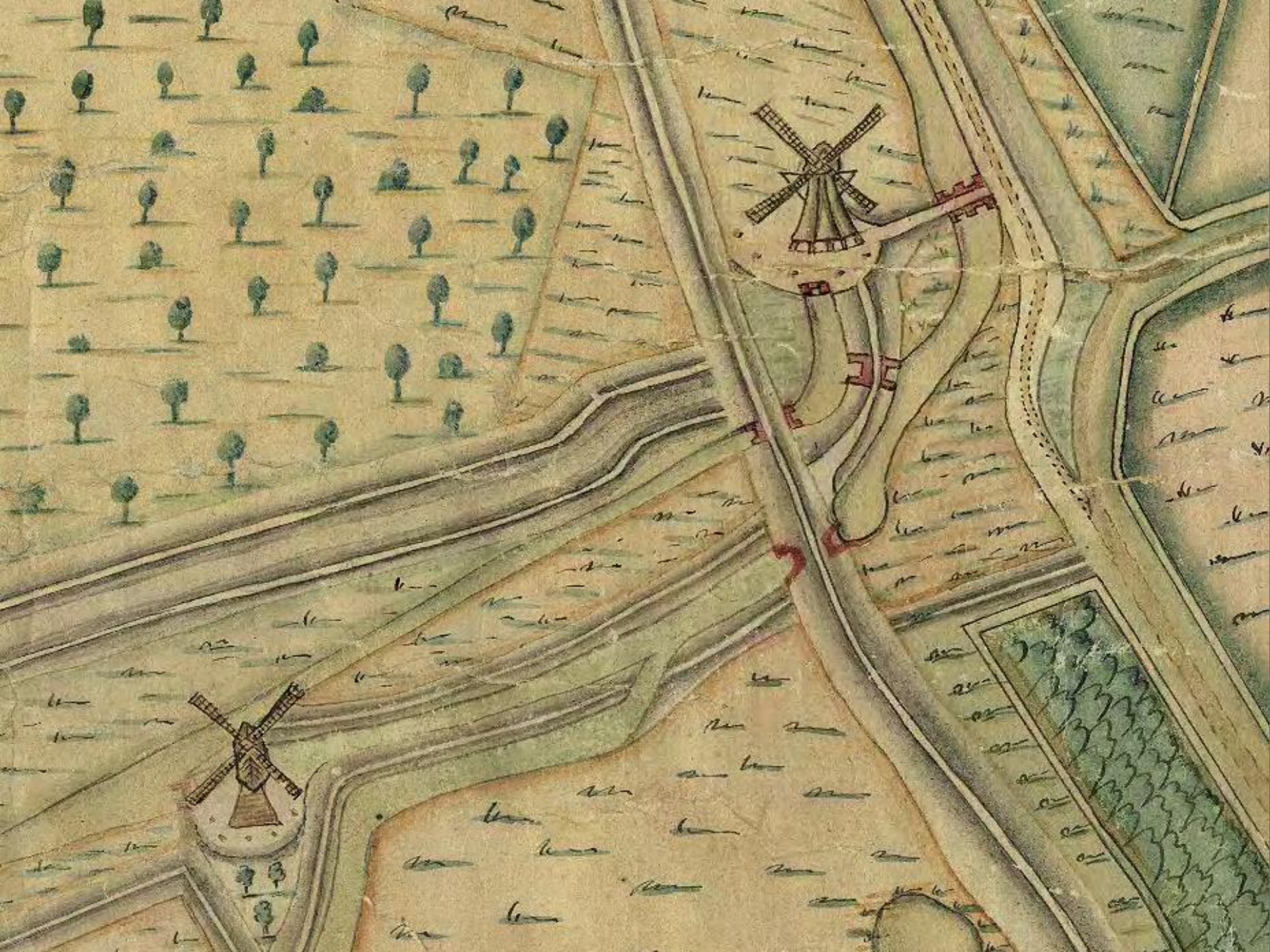

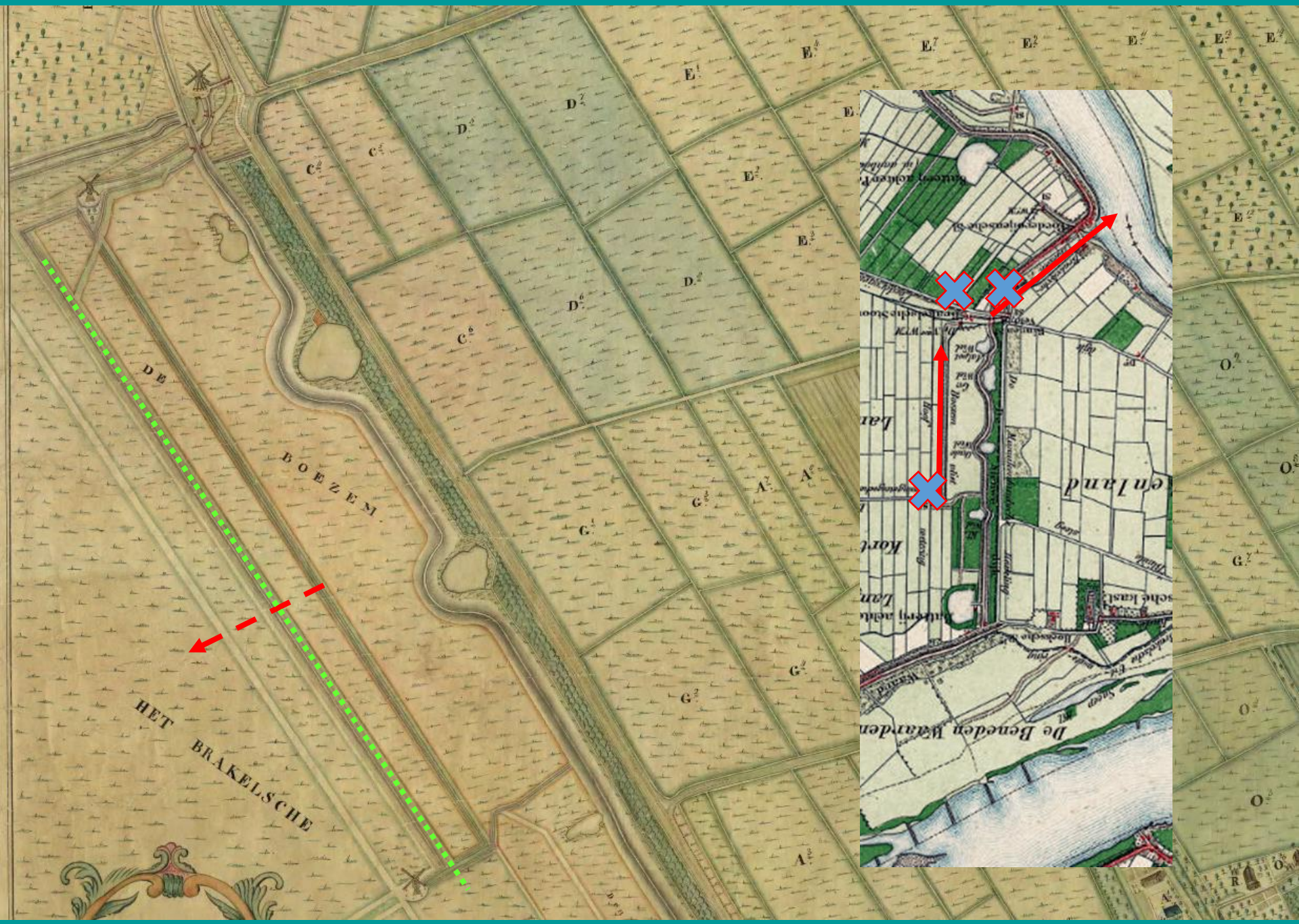
DE
BOEZEM
HET
BRAKELSCHE

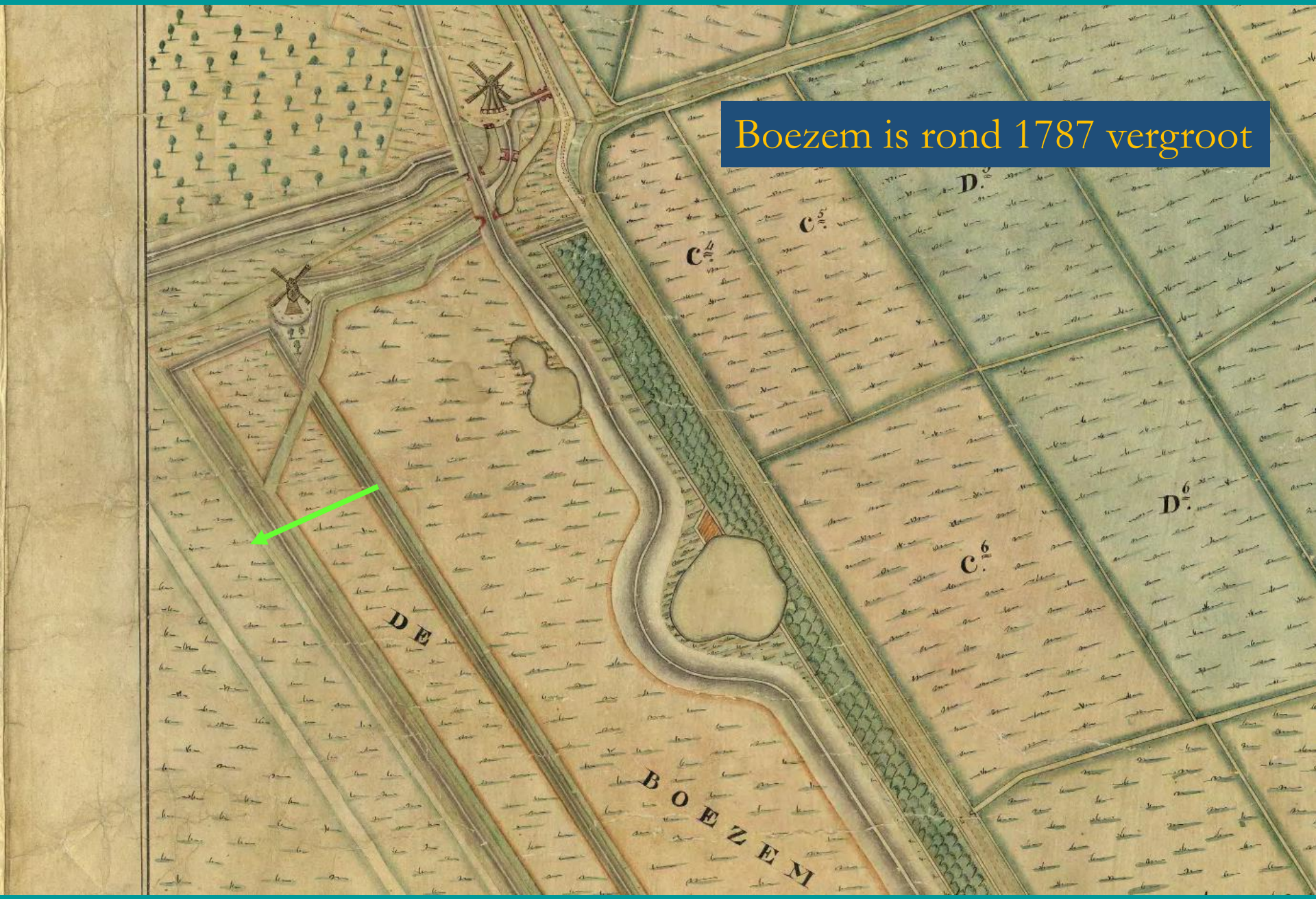
Boezem is rond 1787 vergroot
DE
BOEZEM

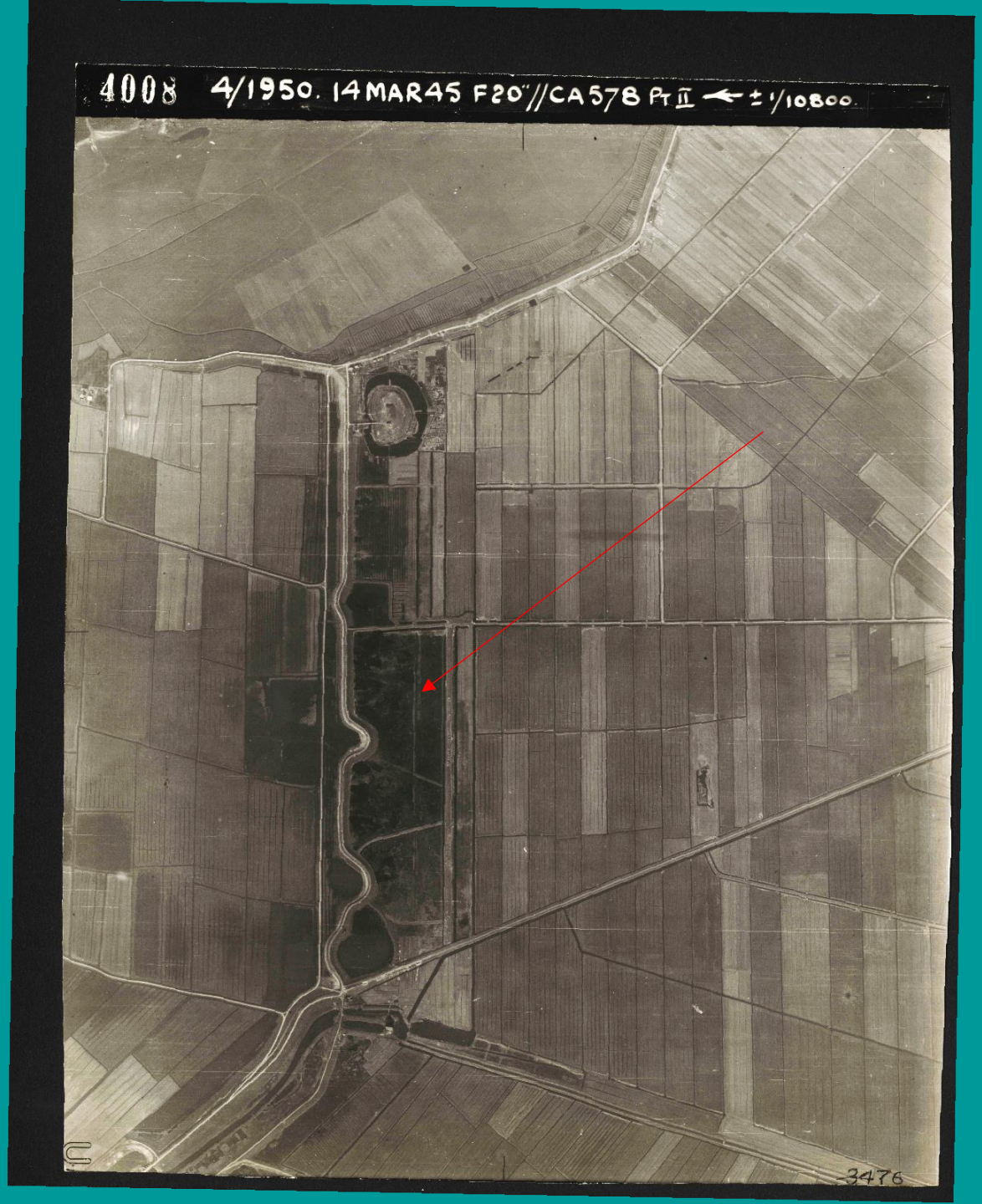

Op deze RAF luchtfoto is de contour te zien van de boezemkade, die na 1787 is verwijderd, de nieuwe kade, die nu nog bestaat heeft als naam de Zeyperse kade

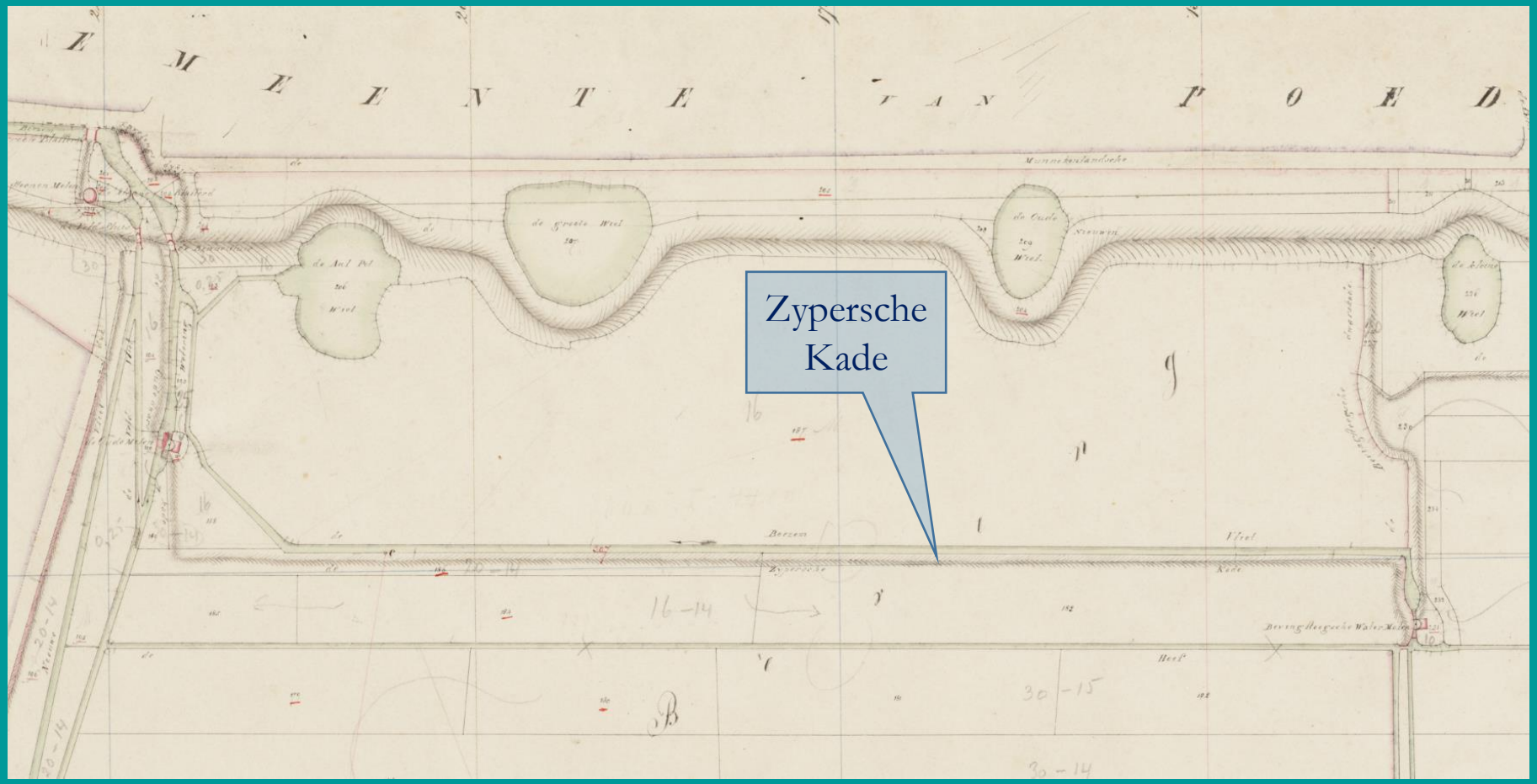
Zypersche
Kade

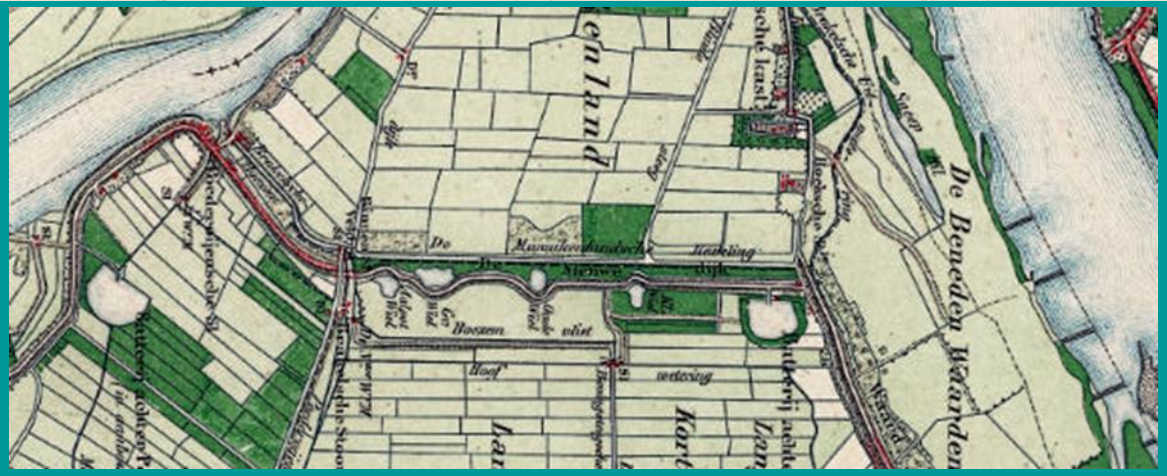

De Zeypers

Gelders Archief 0379-706 Familie Van Dam van Brakel

Op 16 April 1787 dragen enkele landeigenaren een stuk land, genaamd de Zeypers over aan het Gemeeneland van Brakel:

Gezaamenlijke Eygenaaren Van de Zeypers op Brakel Gelegen Verklaren bij deezen Wel te Moogen Leijden dat Gemelde Zeijpers door of van Weegens het Gemeenland van Brakel na Zig worde genoomen, om der Zelve Boezem te Vergraafen, en de aarde daar uijt te haalen totZoo danig Gebruijk, als tot Welzijn van den Zelven Polder noodig zullen Oordelen …

De Zeyperse Kade, in noordelijke richting, 10 juni 2005. Foto Berco Hoegen

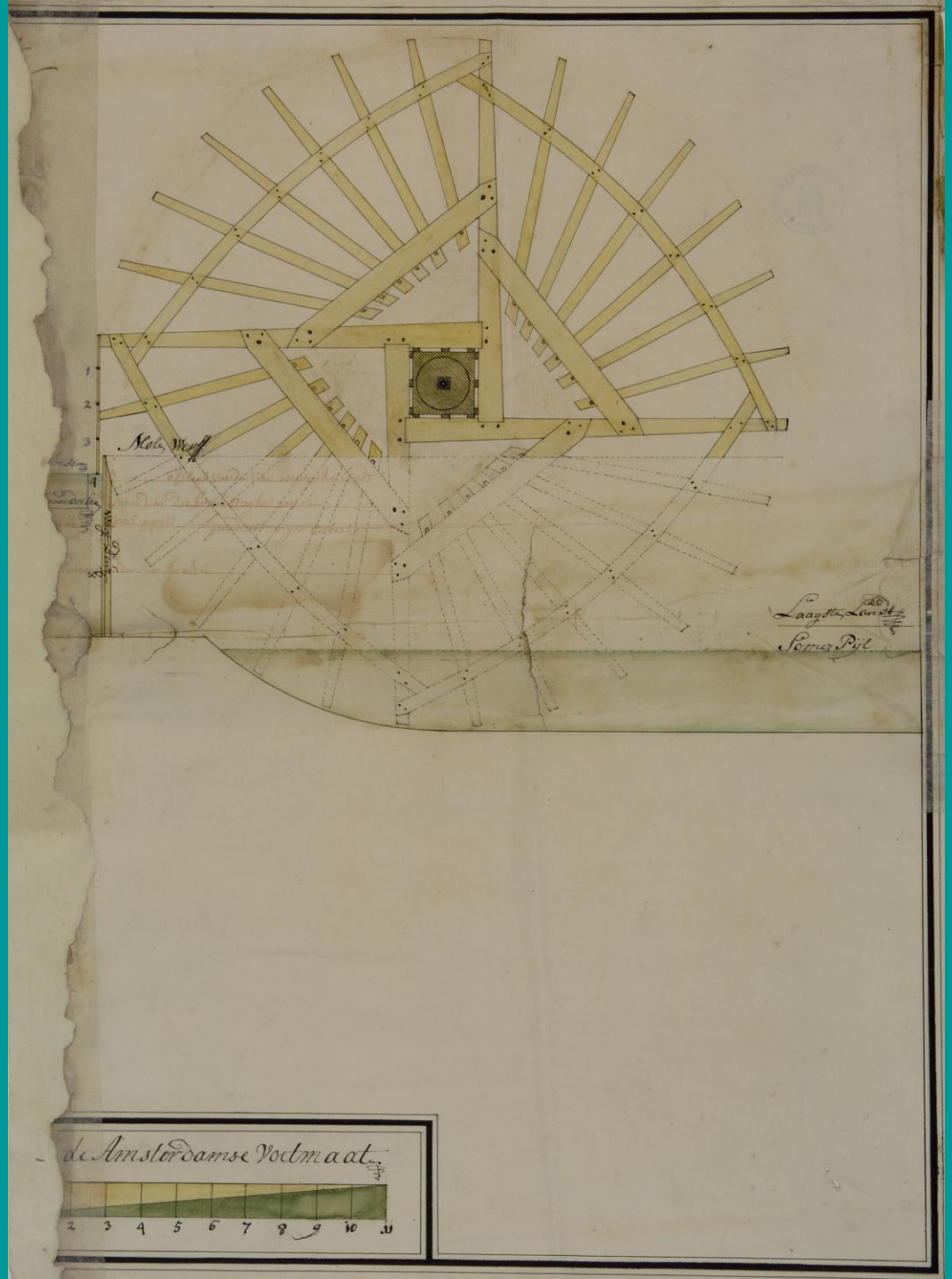

Gelders Archief
6640-1756-11-0001 [Een waterrad met intekening van het polderpeil van Brakel en het Munnikenland, [ca. 1756]

Detail van het molenrad

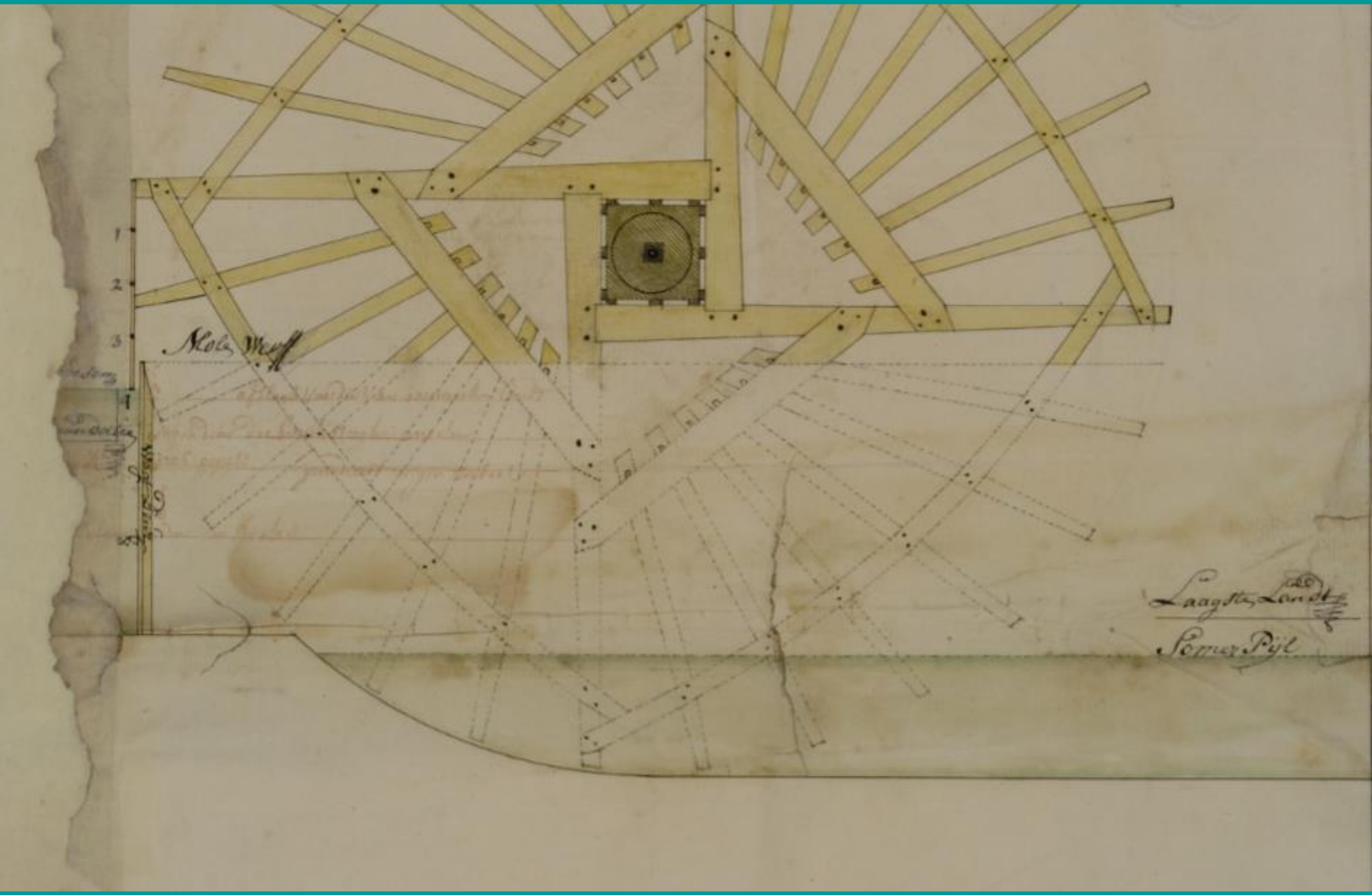

Vanaf 1740 werd tweetrapsnemaling toegepast in de Bommelerwaard (Driessen, 1994)

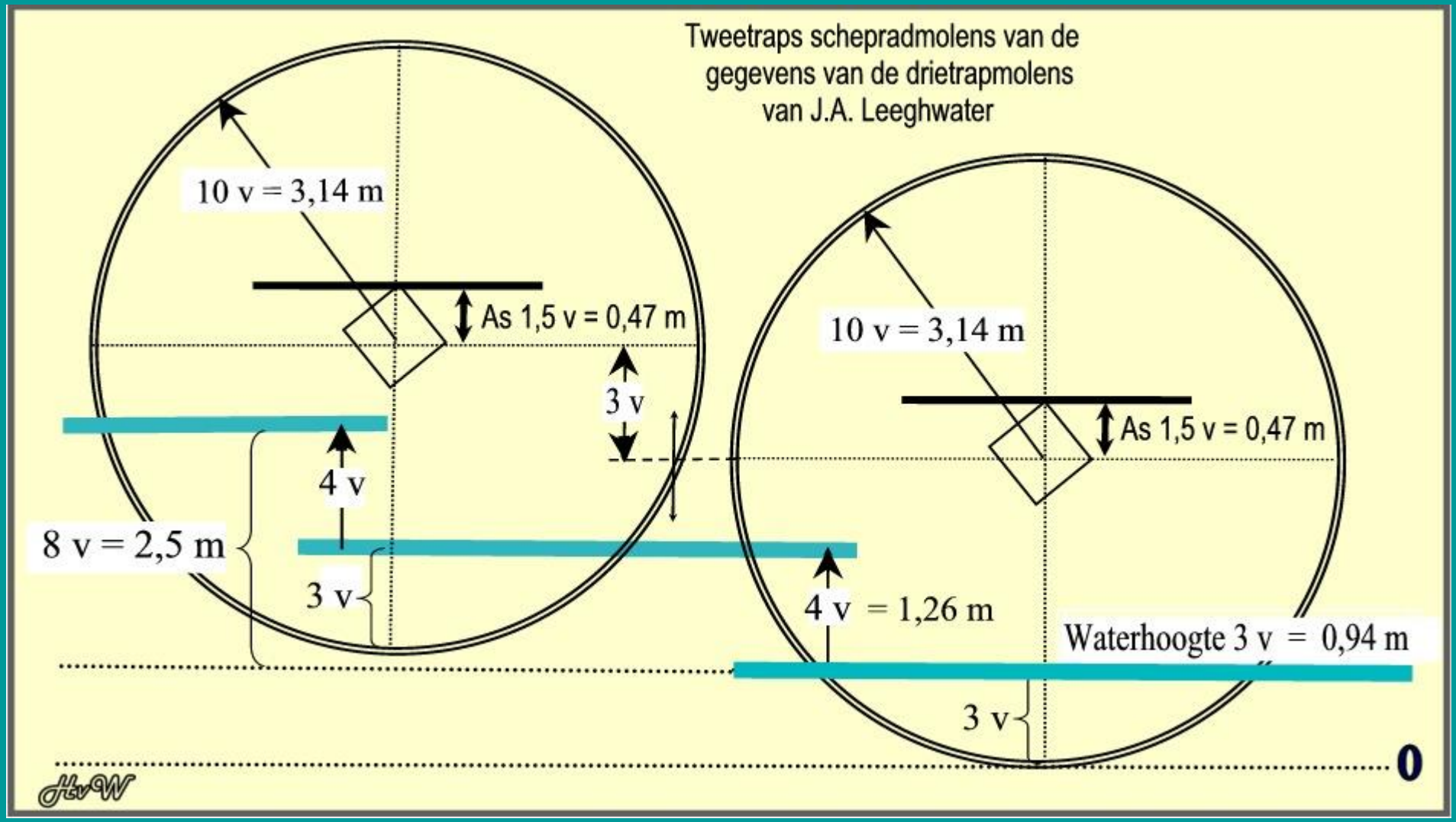

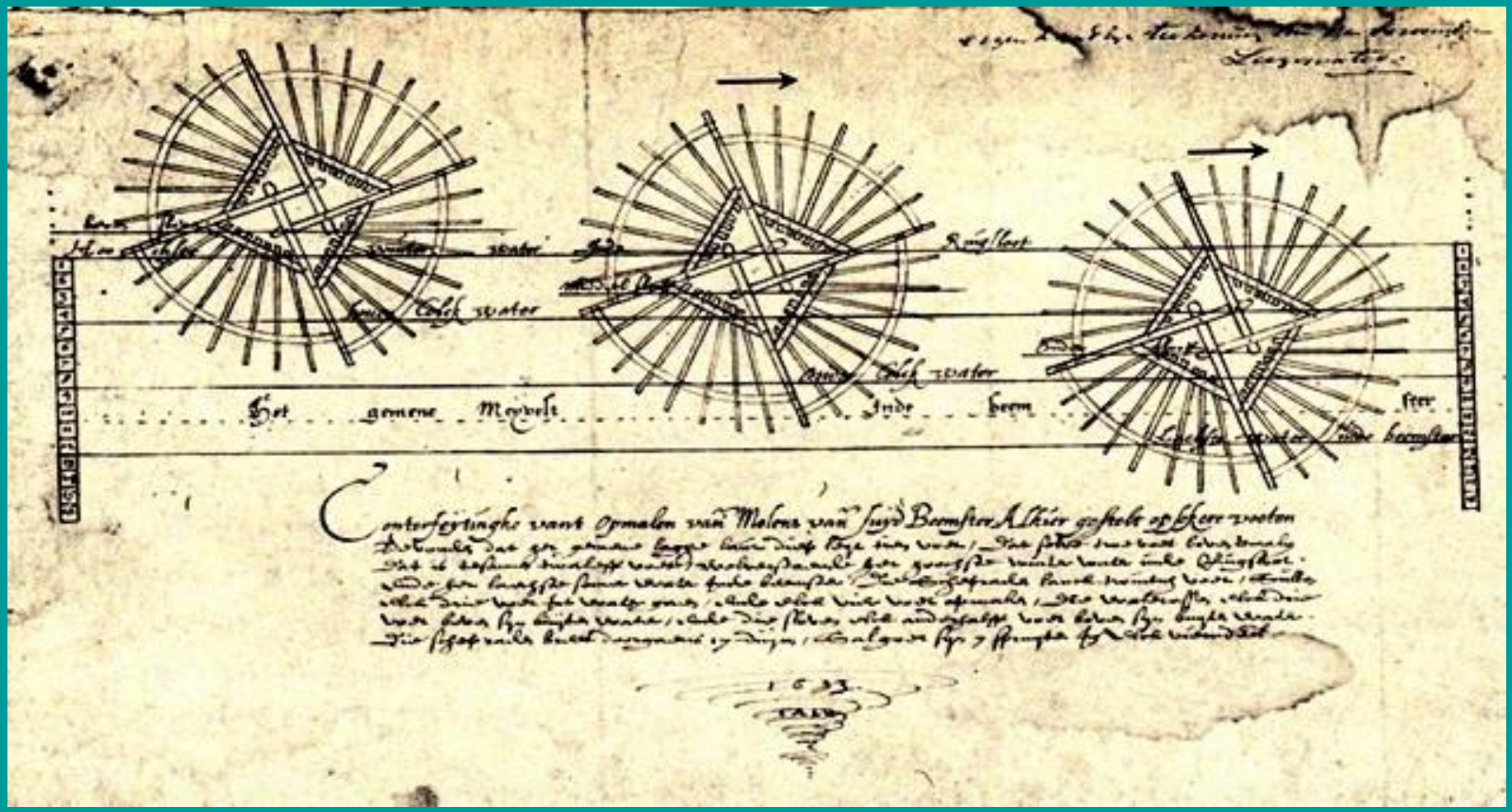
water
Koijsloot
Hot
genene
Meyvest
Inde
beem
ster

Minuutplan Brakel 1811 - 32

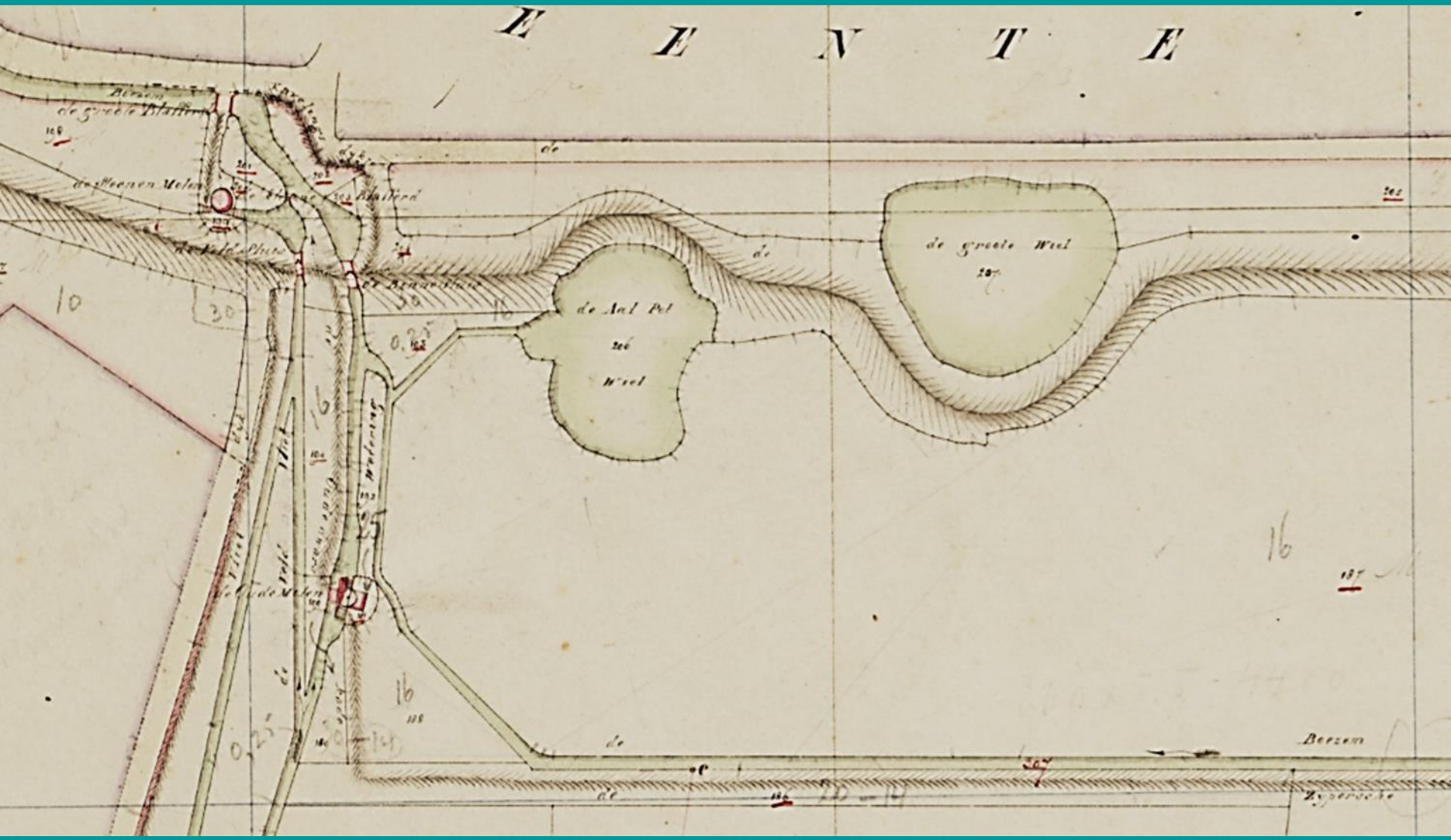

Omstreeks 1740 steeg het peil in de Maas en werd in de Bommelerwaard tweetrapsbemaling geïntroduceerd, rond 1838 traden er veelvuldig en langdurige plas-drassituaties op. Het antwoord hierop was stoombemaling!

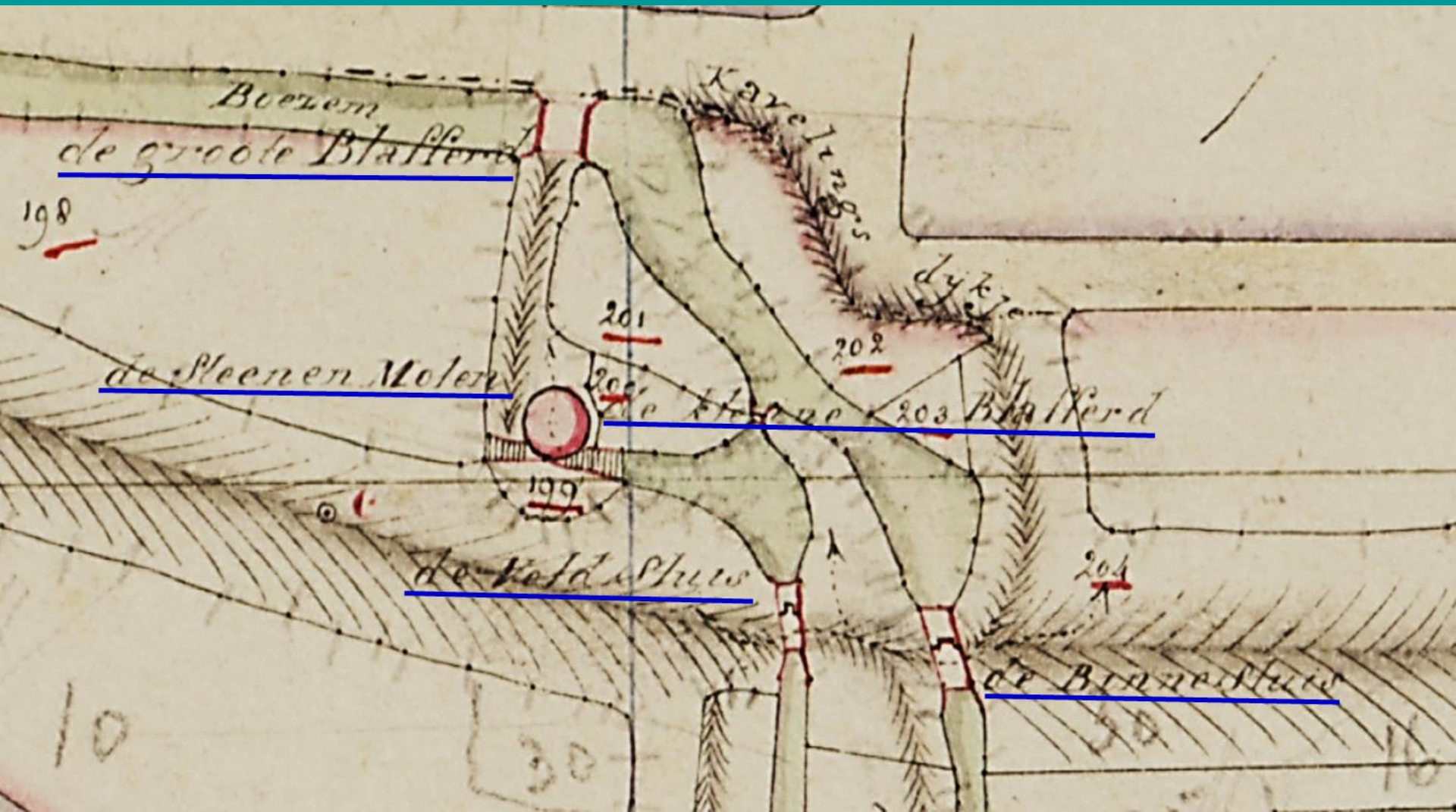

H.F. Fijnje van Salverda 1796 - 1889

J.A. Zürich 1802 - 1890

B.L. Hendriks, 1871

Manuscript Fijnje ; RAR Tiel

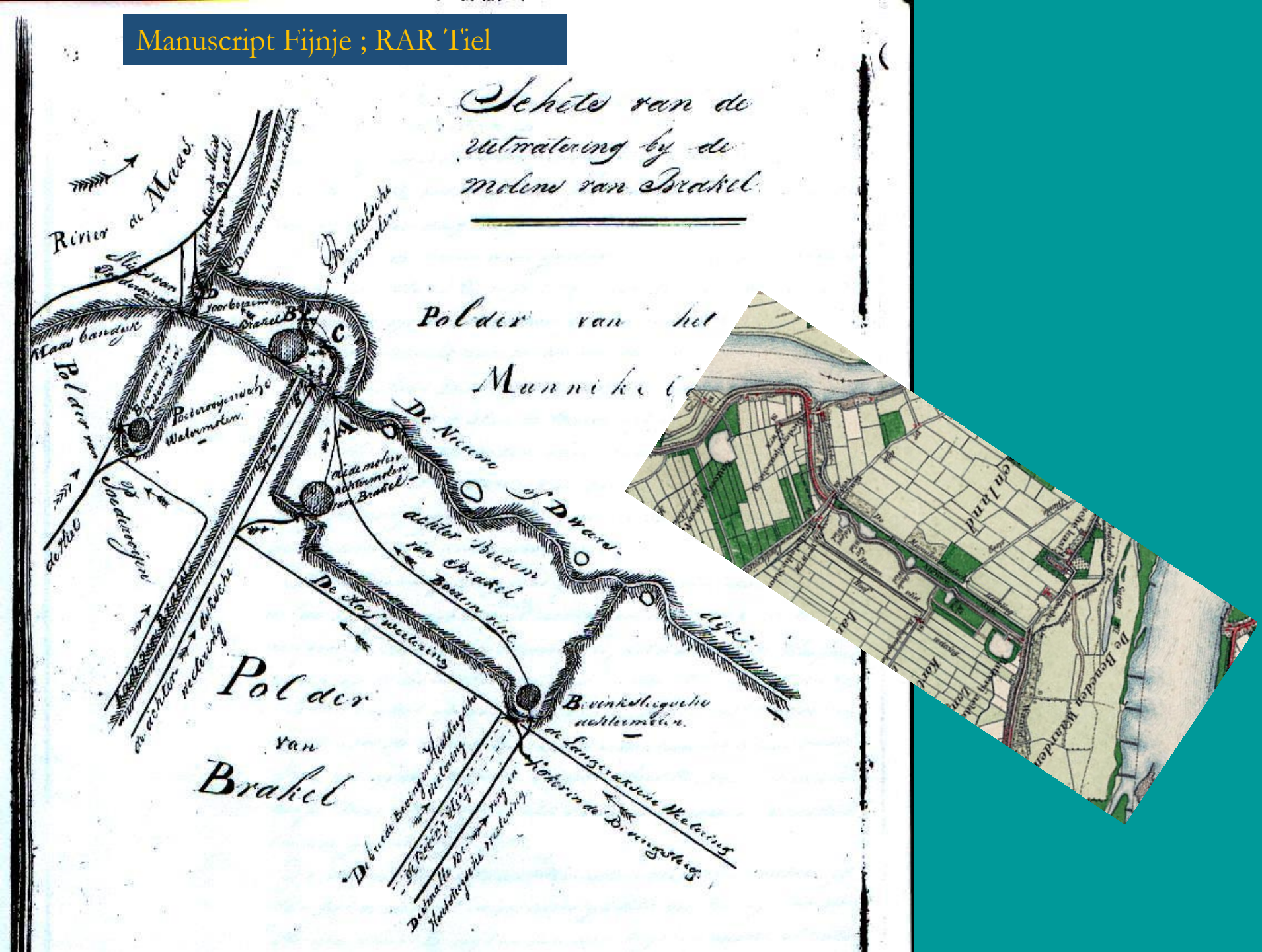

De kaart die door Fijnje in 1838 werd vervaardigd en die in 1849 in steendruk werd gedrukt; RAR Tiel

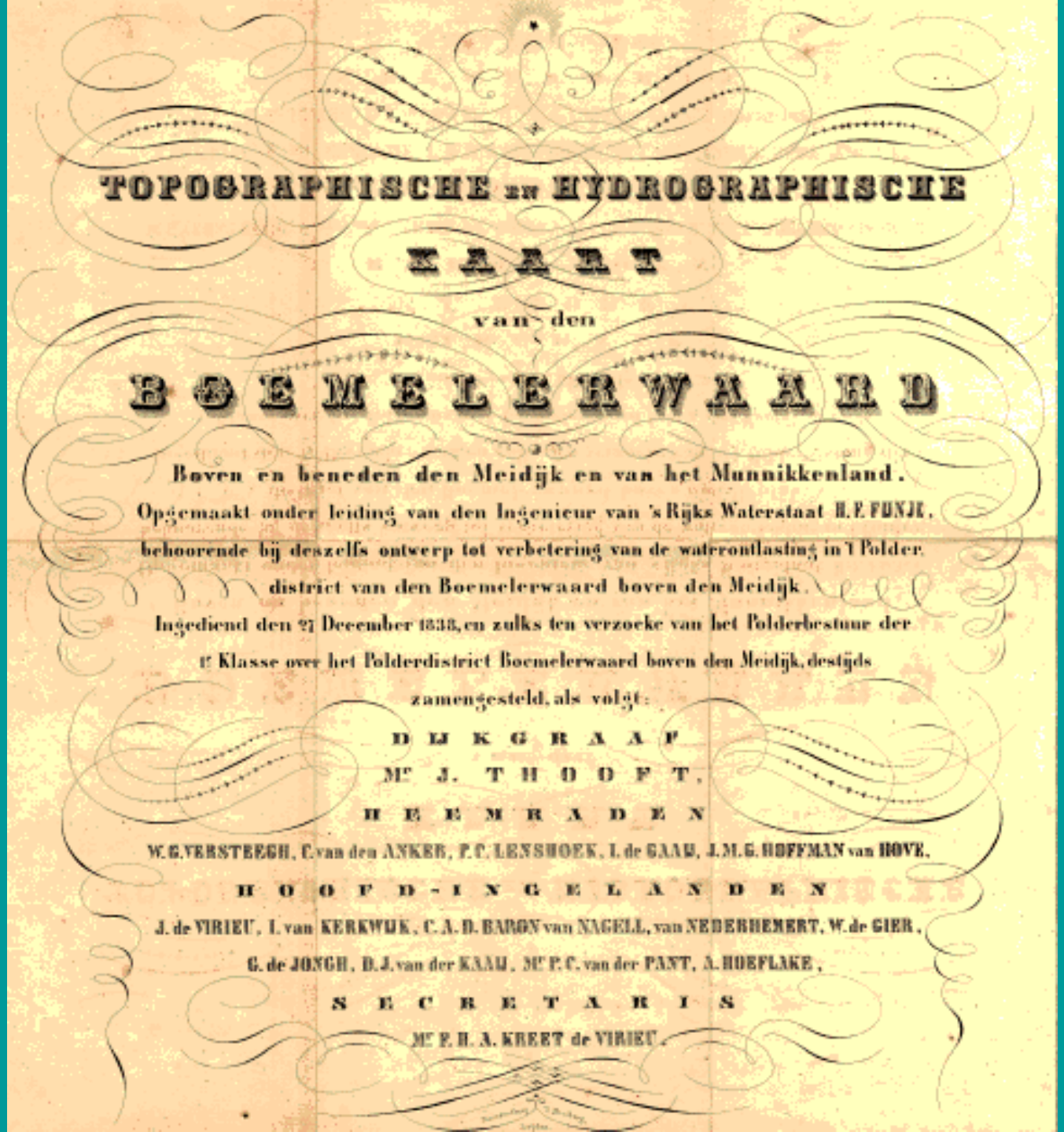

TOPOGRAPHISCHE en HYDROGRAPHISCHE

KAART

van den

BOEMELERWAARD

Boven en beneden den Meidijk en van het Munnikkenland.

Opgemaakt onder leiding van den Ingenieur van 's Rijks Waterstaat H. F. FUNJE,

behoorende bij deszelfs ontwerp tot verbetering van de waterontlasting in 't Polder-

district van den Boemelerwaard boven den Meidijk.

Ingediend den 27 December 1838, en zulks ten verzoeke van het Polderbestuur der

1e Klasse over het Polderdistrict Boemelerwaard boven den Meidijk, destijds

zamengesteld, als volgt:

DIJKGRAAF

Mr J. THOOFT,

HEEMRADEN

W. G. VERSTEEGH, C. van den ANKER, P. C. LENSHOEK, I. de GAAU, J. M. G. HOFFMAN van HOVE,

HOOFD-INGELANDEN

J. de VIRIEU, I. van KERKWIJK, C. A. D. BARON van NAGELL, van NEDERHEMERT, W. de GIER,

G. de JONGH, D. J. van der KAAU, Mr P. C. van der PANT, A. HOEFLAKE,

SECRETARIS

Mr P. H. A. KREET de VIRIEU.

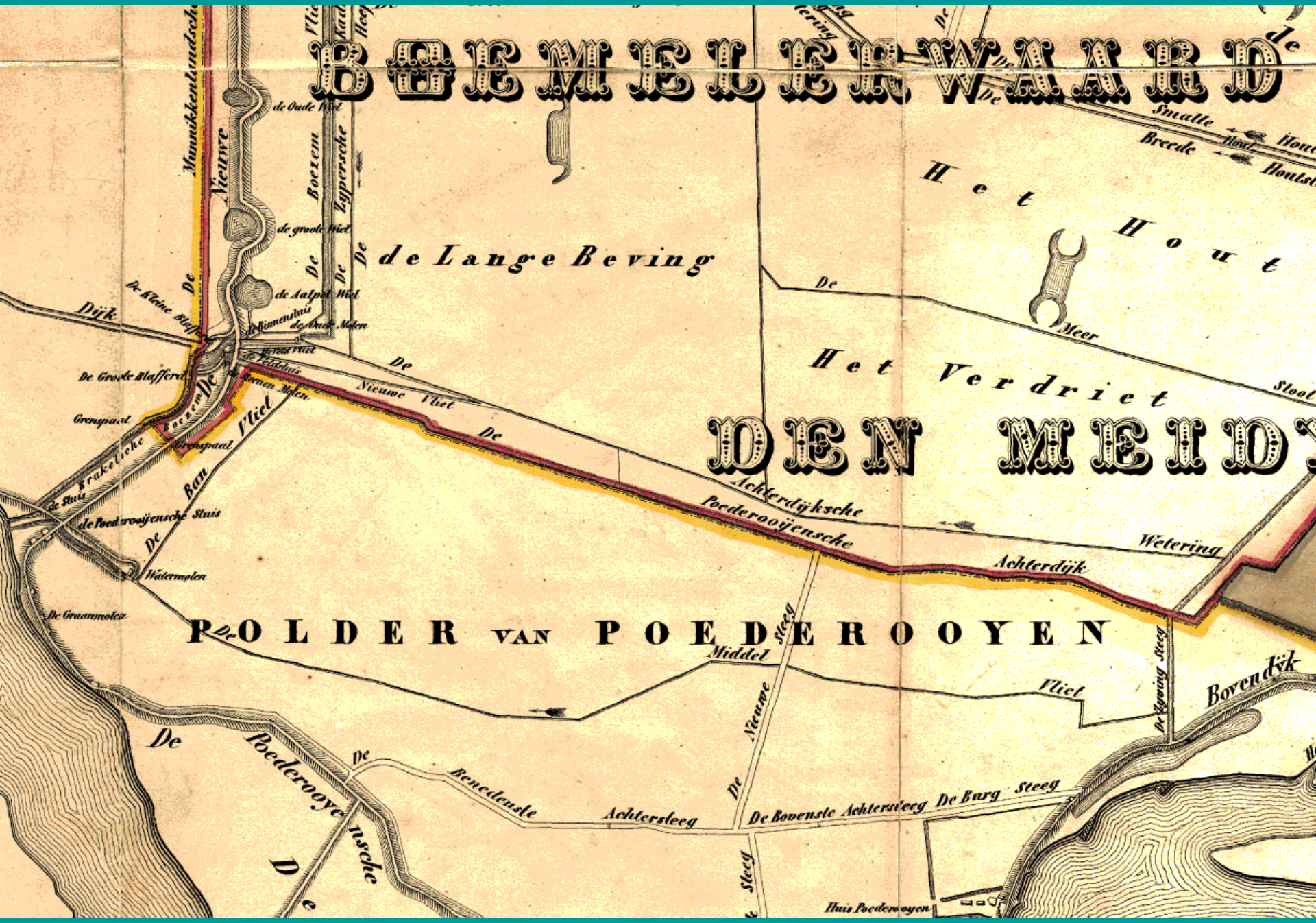
BOMMELERWAARD
Munnikkenlandsche
Nieuwe
Boezem
Zyperssche
de Oude Vliet
de groote Vliet
de Aalpot Vliet
de Binnensluis
de Oude Molen
De Kleine Blaffert
Dijk
De Groote Blaffert
Grenspaat
Boezem
Grenspaat
Vliet
Brakelsche
de Sluis
de Poederooyensche Sluis
Ban
Watermolen
De Graanmolen
de Lange Beving
Nieuwe Vliet
Het Hout
Smalle
Breede
Houtsl
Meer
Stoot
Het Verdriet
DEN MEID
Achterdijksche
Poederooyensche
Achterdijk
Wetering
POLDER VAN POEDEROOYEN
Middel
Steeg
Nieuwe
Vliet
Bovendijk
Beneedenste
Achtersteeg
De Bovenste Achtersteeg
De Burg Steeg
Huis Poederooyen
Poederooyensche

1838; “Plan tot verbeetering van de uitwatering der landen van de Bommelerwaard boven de Meidijk en het daarstellen van een Stoombemaling voor dezelve” door H.F. Fijnje

Mansvelder gemaal, gebouwd in 1855

De volmaaktheid meer genaderde of meer normale rivier (normaliseringstijdperk o.a. Fijnje)

OF!?

Kwaliteitsfuncties van de rivieren: de ecologie en het landschap, de afleidingsstrategie) zou model moeten staan voor een nieuw en “natuurlijk” hoogwaterbeschermingsbeleid.

Alex van Heezik, 2006 Strijd om de rivieren – 200 jaar rivierenbeleid in Nederland

ruimte voor de rivier

Vroege Vogels BNN VARA

Ruimte voor de Rivier

Stichting de Vier Heerlijkheden

Slot Loevestein
Vuren
N830
N322
Poederoijensehoek

Dank voor uw aandacht!

Vragen!?

Literatuur

- Balken, A.C. van, H.M. Kampman - Van Houcke en C.U. Kampman, 1978. De Bommelerwaard zien, kennen en waarderen. Natuurwacht Zaltbommel.
- Berendsen, H.J.A., 1986. Het landschap van de Bommelerwaard. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Geografisch Instituut, Rijksuniversiteit Utrecht
- ISSN 0169-4839.
- Berendsen, H.J.A. en M.I.J.G. Cortenraad, 1988. Fysisch-Geografische Streekbeschrijving No. 9: De Bommelerwaard. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift XXII nr 3 pp 222-246.
- Berendsen, dr. H.J.A., drs. E.L.J.H. Faessen en ing H.F.J. Kempen, 1994. Zand in banen.
- Dam van Brakel, W. van, z.j. De oorsprong van Loevestein en Munnikenland.
- Dinter, M. van en W.K. van Zijverden, 1993. De geologische ontwikkeling van de Bommelerwaard vanaf de late Dryas tot het Atlanticum. Geografisch Instituut Vakgroep Fysische Geografie Rijksuniversiteit Utrecht.

- Draak, J. den, A. Houtkoop en F.F.J.M. Geraedts, 1989. Het archief van de familie van Dam van Brakel (1307-1379, 1381-1959. Arnhem RAG, 1989, Gelderse Inventarissen Reeks nr. 27.
- Driessen, A.M.A.J., 1994. Watersnood tussen Maas en Waal. Overstromingsrampen in het rivierengebied tussen 1780 en 1810. Walburg Pers, Zutphen.
- Eeten, P. van, 1990. Dynamiek aan de Maas. De uiterwaarden onder Andel, Giessen en Rijswijk.Hist. Geogr. Tijdschr. 11 (3)
- Harbers, P., 1990. Bodemkaart van Nederland schaal 1:50000. Toelichting bij het kaartblad 44 Oost Oosterhout. Staringcentrum, Wageningen
- Helm, G.L. van den, 19??. Inventaris van het archief van het Dorps- en Polderbestuur der Heerlijkheid Brakel op last van H.H. Gedeputeerde Staten van Gelderland.
- Henderikx, P.A., 1977. De zorg voor de dijken in het baljuwschap Zuid-Holland en in grensgebieden ten oosten daarvan tot het einde van de 13e eeuw. K.N.A.G. Geografisch Tijdschrift XI nr 5 pp 407-427.

Heuveln, ir. B. van, 1954. De Bodemkartering van het Munnikenland. Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.

Janssen, A.W. en E.F. de Vogel, 1965. Zoetwatermollusken van Nederland. Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, Amsterdam.

Jong, P.J. de, 1968. De "Nieuwe Dijk". Tussen de Voorn en Loevestein jaargang 4, nr 3 pp 233-238.

Koeman, prof. dr. ir. C. Koeman, 1985. Geschiedenis van de kartografie van Nederland. Zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden. Canaletto - Alphen aan de Rijn, tweede druk.

Korthals Altes, A., 1984. Luchtgevaar. Luchtaanvallen op Nederland 1940 - 1945. Sijthoff Amsterdam. (Zie m.n. pp 106).

Leeuwen, Chr. G. van, 1956. Excursierapport Moeraslanden en wielen langs de Nieuwe Dijk, gemeente Brakel - Poederoyen. Staatsbosbeheer Afd. Natuurbescherming en Landschap.

Moorman van Kappen, prof. mr. O., mr. Jan Korff en mr. O.W.A. Baron van Verschuer, 1977. Tieler- en Bommelerwaarden 1327-1977. Grepen uit de geschiedenis van 650 jaar waterstaatszorg in Tielerwaard en Bommelerwaard. Tiel, Zaltbommel.

- Ruinard, C., 1984. Mossenlijst Boezem van Brakel. KNNV afdeling Rotterdam.
- Schaminée, H.H.J. et al., 1995 – 1999. De Vegetatie van Nederland, deel 1 t/m 5. Opulus Press Uppsala/Leiden
- Verbraeck, A., 1984. Toelichtingen bij de Geologische kaart van Nederland, schaal 1:50.000, blad Tiel West (39 W) en blad Tiel Oost (39 O). Haarlem RGD
- Vreugenhil, D., 2000. Grepen uit de waterstaatsgeschiedenis. Velp. Privé uitgave, RWS/Grafisch centrum Twente.
- Witteveen-Janssen, M. (red.), 1991. Bommelerwaard eiland in de geschiedenis. Europese Bibliotheek Zaltbommel
- Zoetmulder, S.H.A.M. et al., 1974. De Brabantse Molens. Uitgeverij Helmond. Helmond.
- Zuidhoff, A.C. et al., 1998. Moeraslandschappen van Gelderland. Giesen en Geurts, Ulft en IBN DLO, Wageningen

The right of A.C. Hoegen to be identified as the author of this work has been asserted by him in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act, 1988.
Aalden, July 5 2019